

Življenje na zavarovanih območjih

Zbornik

Življenje na zavarovanih območjih

Zbornik

**Pripravo tega zbornika in posveta je finančno
podprlo Veleposlaništvo Združenega kraljestva
Velike Britanije in Severne Irske.**

British Embassy
Ljubljana

Življenje na zavarovanih območjih: zbornik

Uredila:

Barbara Skaberne

Lektorirala:

Alenka Juvan

Fotografije:

dr. Nejc Jogan

Prelom in tisk:

Medium, d.o.o. Žirovnica

Naklada:

400 izvodov

Založila:

Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, ustanova, Ljubljana 2005

Papir:

100% reciklirani papir

Publikacija je dostopna tudi na spletni strani:

<http://www.umanotera.org>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

719(063)(082)

ŽIVLJENJE na zavarovanih območjih : zbornik prispevkov s posveta v Državnem svetu Republike Slovenije decembra 2004 / [uredila Barbara Skaberne ; fotografije Nejc Jogan]. - Ljubljana : Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, ustanova, 2005

ISBN 961-6450-12-3
1. Skaberne, Barbara
219099136

Ljubljana, marec 2005

Brezplačna reprodukcija dela ali celotne publikacije za izobraževalne oziroma nepridobitne namene je dovoljena s soglasjem založnika in navedbo vira. Mnenja in stališča, izražena v tej publikaciji, ne odražajo mnenj in stališč donatorjev. Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, ustanova, ne prevzema odgovornosti za kakršnekoli posledice uporabe vsebine te publikacije.

Views and opinions expressed in the publication do not reflect views and opinions of the donors. Umanotera, Slovenian Foundation for Sustainable Development do not take responsibility for any utilization of the text.

Življenje na zavarovanih območjih

*Zbornik prispevkov s posveta v
Državnem svetu Republike Slovenije,
december 2004*

Posvet z naslovom ŽIVLJENJE NA ZAVAROVANIH OBMOČJIH je potekal 17. decembra 2004, v dvorani Državnega sveta RS v Ljubljani. Organizirali so ga sodelavci Državnega sveta Republike Slovenije, Umanotere, Slovenske fundacije za trajnostni razvoj ter Kulturnega društva Naša Slovenija - Slovenia Nostra.

Namen posveta je bil spodbuditi razmislek in dialog o vlogi in pomenu zavarovanih območij ter ohranjanju naravne in kulturne dediščine za trajnostni razvoj lokalnih skupnosti.

Članke za zbornik so prispevali: dr. Renata Slabe Erker, mag. Katarina Groznik Zeiler, dr. Milan Orožen Adamič, Alma Vičar, dr. Naško Križnar, Marko Pretner, W. M.N. Eggenkamp, Andrej Sovinc in Flavio Bonin, Bernard Goršak, dr. Marko Koščak, Špela Spanželm in Marjutka Hafner.

UMANOTERA

Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, ustanova
www.umanotera.org

Kazalo

Uvod	7
Špela Spanželm Marjutka Hafner	
1. Ekonomsko vrednotenje varovanja dediščine	11
dr. Renata Slabe Erker <i>Inštitut za ekonomska raziskovanja</i>	
2. Razvojni pomen zavarovanih območij in njihova umestitev v strateške razvojne dokumente	20
mag. Katarina Groznik Zeiler <i>Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko</i>	
3. Ravnamo s prostorom in okoljem racionalno?	26
dr. Milan Orožen Adamič <i>Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU</i>	
4. Povezovanje naravne in kulturne dediščine ter urejanje prostora v zavarovanih območjih	27
Alma Vičar <i>Ministrstvo za okolje in prostor</i>	
5. Prostorske vrednote kot dediščina	33
dr. Naško Križnar <i>Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU</i>	
6. Dolina Trenta v Triglavskem narodnem parku	39
Marko Pretner <i>Informacijsko središče TNP v Trenti</i>	
7. How to restore (in) a protected area, or the role of Stadsherstel Amsterdam in restoring the city	43
W. M. N. Eggenkamp <i>director Stadsherstel Amsterdam n.v. (The company for City restoration)</i>	
8. Krajski park Sečoveljske soline - primer dobre prakse	52
Andrej Sovinc, vodja parka <i>Krajski park Sečoveljske soline</i> Flavio Bonin, v. d. ravnatelj <i>Pomorski muzej Sergej Mašera, Piran</i>	

- 9. Zakaj ni slabo biti doma v Kozjanskem parku? 56**
Bernard Goršak
Kozjanski park
- 10. Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine 63**
dr. Marko Koščak, *vodja projekta*
"Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine"
Območna gospodarska zbornica Novo mesto

Uvod - posvet "Življenje na zavarovanih območjih"

Špela Spanželm
Marjutka Hafner

1. Namen posveta

Posvet z naslovom ŽIVLJENJE NA ZAVAROVANIH OBMOČJIH je potekal v petek, 17. decembra 2004, v dvorani Državnega sveta RS v Ljubljani, v organizaciji Državnega sveta Republike Slovenije, Umanotere, Slovenske fundacije za trajnostni razvoj ter Kulturnega društva Naša Slovenija-Slovenia Nostra.

Namen posveta je bil spodbuditi razmislek in dialog o vlogi in pomenu zavarovanih območij ter ohranjanju naravne in kulturne dediščine za trajnostni razvoj lokalnih skupnosti. Na eno izmed izhodiščnih vprašanj je bilo: ali zavarovana območja in ohranjanje naravne in kulturne dediščine ovirajo razvoj lokalnih skupnosti ali jim ponujajo priložnosti za trajnejši razvoj, so se v svojih prispevkih odzvali predavatelji iz različnih okolij - tako strokovnjaki različnih področij, predstavniki civilne družbe, vladnih ustanov, kot tudi prebivalci, nosilci "dobrih praks" v zavarovanih območjih.

Posvet je potekal v dveh delih: v dopoldanskem delu posveta je bilo predstavljenih 6 nosilnih tem posveta, v popoldanskem pa posamični primeri iz prakse v Sloveniji in tujini. Obema deloma je sledila javna razprava.

Po tej poti smo organizatorji poskušali uresničiti enega izmed temeljnih ciljev posveta, tj. vzpostavitev dialoga med udeleženci, aktivno izmenjavo mnenj in izkušenj, ter tako prispevati k uresnitvi naših skupnih prizadevanj za ohranitev naše naravne in kulturne dediščine.

To nameravamo doseči s stalnim zagotavljanjem prostora za dialog javnega, zasebnega in civilnodružbenega sektorja in strokovne sfere. Ta posvet je eden izmed korakov k vzpostavitvi trajnejših povezav in sodelovanja med različnimi organizacijami na področju varovanja okolja, naravne in kulturne dediščine, še posebej pri vključevanju v procese oblikovanja in sprejemanja strateških in konkretnih odločitev na vseh ravneh.

V naslednjih aktivnostih si bomo še posebej prizadevali za to, da v dialog pritegnemo sektor gospodarstva, z namenom spodbujanja zavesti o tem, da je gospodarski in podjetniški razvoj možen tudi v sožitju z dediščino, ali pa prav na njeni podlagi.

V ta namen nameravamo razvijati skupne programe in projekte, ki bodo vladnemu in javnemu sektorju v pomoč pri načrtovanju in sprejemanju pomembnih odločitev o načrtovanju razvoja.

2. Povzetek dogajanja

2.1. Referati:

Ekonomsko vrednotenje varovanja dediščine

Dr. Renata Slabe Erker, *Inštitut za ekonomska raziskovanja*

Razvojni pomen zavarovanih območij in njihova umestitev v strateške razvojne dokumente

Mag. Katarina Groznik Zeiler, *Služba vlade RS za strukturno politiko in regionalni razvoj*

Regionalna politika v Sloveniji in njena povezava z varovanjem naravne in kulturne dediščine

Dr. Milan Orožen Adamič, *ZRC SAZU*

Povezovanje naravne in kulturne dediščine ter urejanje prostora

Alma Vičar, *MOPE*

Prostorske vrednote kot dediščina

Dr. Naško Križnar, *ZRC SAZU*; Janko Rožič, *Odprti krog*

V referatih so v okviru nosilnih tem strokovnega dela posveta predstavljeni različni vidiki varovanja in uporabe dediščine:

- ekonomski vidik,
- razvojni pomen,
- pomen in vlogo politike regionalnega razvoja,
- probleme centraliziranega upravljanja,
- vlogo državnih in drugih strateških dokumentov,
- vrednote in vrednost dediščine,
- vlogo zavarovanih območij v trajnostnem razvoju.

2.2. Predstavitev primerov

Trenta -Soča /Triglavski narodni park (Marko Pretner)

Stadsherstel, Amsterdam (Nizozemska), (Wim Eggenkamp)

Sečoveljske soline (Andrej Sovinc, Flavio Bonin)

Kozjanski park (mag. Bernard Goršak)

Primerjalna predstavitev projektov Po poteh dediščine v Sloveniji in na Škotskem (Marko Koščak)

Pri predstavitvi primerov dobre prakse so predavatelji predstavili predvsem problematiko, s katero se srečujejo na zavarovanih območjih. Izbrani primeri so prikazali

različne tipe oziroma načine upravljanja ter možne odgovore na vprašanja in izzive, ki jih pred upravljalce in prebivalce postavlja tak status. Med najpomembnejše poudarke v tem delu posveta lahko uvrstimo:

- pomen vzpostavljanja dialoga med različnimi partnerji, ki vpliva na kakovost življenja v zavarovanem območju (stroka, gospodarstvo, javni in zasebni sektor);
- zavarovana območja so nastala kot oblika varovanja najdragocenejšega nacionalnega bogastva, zato je varovanje in ohranjanje najpomembnejše; preostale dejavnosti so podrejene;
- posebej pomemben element je sodelovanje z lokalnim prebivalstvom;
- korist, ki jo imajo od zavarovanja območja vsi dejavniki, je pomembno odvisna od vloženih sredstev;
- primarna naloga mora biti zagotavljanje razmer za razvoj ustreznih projektov, ki omogočajo ustrezno kakovost življenja na zavarovanih območjih.

3. Razprava

V razpravi je sodelovalo 22 razpravljalcev, med poudarki iz razprave pa lahko posebej omenimo naslednje sklope:

3.1. Splošna priporočila

- Vsem državnim organom, ki skrbijo za ta področja (Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za okolje in prostor, Ministrstvo za gospodarstvo ter Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter preostala ministrstva in službe Vlade) je treba poslati jasno sporočilo, da je v vse postopke treba vključevati državljane, organizirane v civilni družbi, in stroko; skrb za to vključevanje je obveznost in dolžnost države;
- v razvijanju družbe znanja je treba vključiti tudi razvoj veščin za upravljanje;
- problemov se je treba lotevati tudi na lokalni oz. regionalni ravni in tukaj je tudi naloga civilnodružbenih gibanj, da razvijajo programe za konkretno delovanje (mdr. ozaveščanje, popularizacija, praktični napotki za delo), treba pa je zagotoviti kadrovske, materialne in druge pogoje za opravljanje njihove dejavnosti;
- eden izmed ključnih predlogov je, da se opravi inventarizacija dela, ki je bilo opravljeno glede varovanja naravne in kulturne dediščine, pri čemer se lahko uporabi vse dosedanje izkušnje in informacije posameznikov in civilnodružbenih organizacij, ter pripravi načrt za izboljšanje dela, hkrati pa je treba poskrbeti, da se izognemo praksam, ki v preteklosti niso prinesle zelenih rezultatov;
- trajnostna raba naravne in kulturne dediščine je tako pomembna, da mora postati del vseh sektorskih politik in ne more biti omejena le na Ministrstvo za kulturo ter Ministrstvo za okolje in prostor;
- čeprav je bila tema posveta življenje na zavarovanih območjih, so posamezni referati posegli tudi na druga področja in zajeli širšo problematiko celotnega varstva naravne in kulturne dediščine; v tem okviru je bila v premislek dana tudi ideja, da se naravno in kulturno dediščino ponovno združi v enoten sektor v vladi.

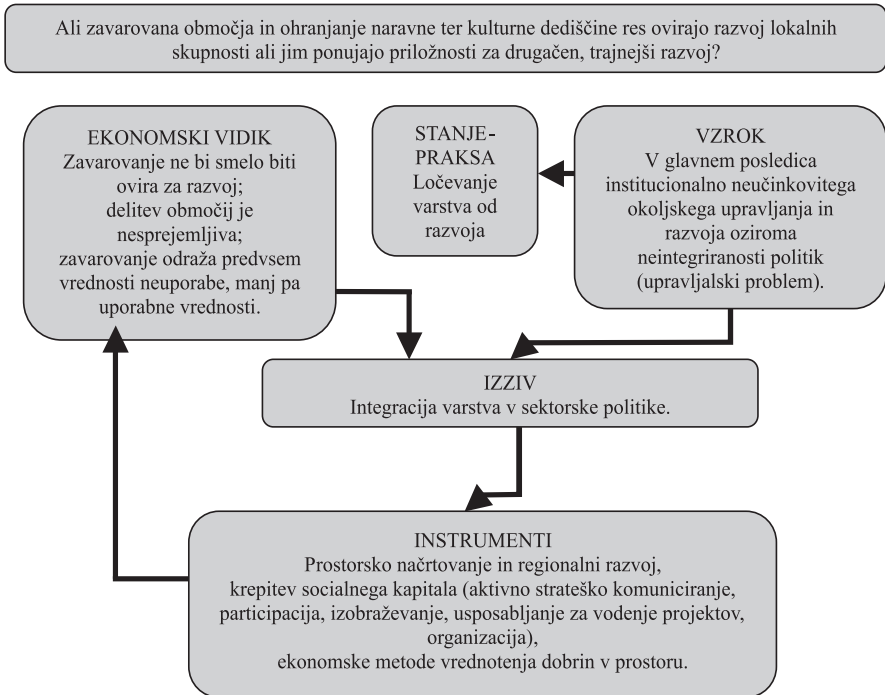
3.2. Praktična priporočila:

- stalen dialog ekoloških, naravovarstvenih in kulturno-varstvenih segmentov na vseh področjih delovanja (državni sektor, javna uprava in službe, zasebni sektor in civilna družba),
- vzpostavitev trajne oblike sodelovanja med civilnodružbenimi gibanji na tem področju (mreženje),
- zahteva po ponovni oceni vseh nameravanih posegov, pri čemer je potrebno upoštevati celovitost problematike,
- že pri pripravi na zavarovanje nekega območja, spomenika ali lokacije je treba zagotoviti ustrezne ekonomske analize in ponuditi različne možnosti (scenarije) razvoja, ki omogočajo možnost izbire in odločanja,
- organizirati vključevanje v strateške razprave na vseh ravneh; v ta namen je treba razviti ustrezno znanje in sposobnosti za hitro odzivanje,
- najmanj enkrat letno bi bilo potrebno organizirati podoben posvet, na katerem bi se bilo potrebno pogovarjati o sorodnih aktualnih temah,
- zavarovana območja so sicer naravovarstvena kategorija, za njihovo celovito obravnavo pa bi bilo pri vsakem naravovarstvenem območju treba oblikovati široko koalicijo različnih sektorjev, ki bi pomagali pri upravljanju in zagotavljanju ustreznih sredstev za njihov razvoj.

1. Ekonomsko vrednotenje varovanja dediščine

dr. Renata Slabe Erker,
Inštitut za ekonomska raziskovanja

Razmišljanje o ekonomskih aspektih zavarovanih območij začnjam z vprašanjem, ki izhaja iz vabila na posvet *Življenje na zavarovanih območjih*, in se glasi: "Ali zavarovana območja in ohranjanje naravne ter kulturne dediščine res ovirajo razvoj lokalnih skupnosti, ali jim ponujajo priložnosti za drugačen, trajnejši razvoj?" Tako oblikovano vprašanje zahteva odgovor v dveh delih.

Slika 1: Ekonomski vidik varovalno-razvojne problematike

Prvič, ekonomisti menimo, da zavarovanje ne bi smelo biti ovira za razvoj. Osebno menim, **da delitev na zavarovana območja in območja razvoja dolgoročno ni viabilna rešitev**. Še posebej zato, ker gre za eminentne okoljske in kulturne dobrine na območjih, za katere verjamemo, da imajo poleg visoke vrednosti neuporabe (kar dokazuje njihov vpis v *Naturo 2000*), kot obstoj dobrine v zavesti in kulturi ljudi, tudi uporabne vrednosti, ki bi jih bilo smiselno trajnostno izkoristiti; še posebej v času, ko smo prisiljeni vzdrževati blaginjo z industrijskimi in drugimi dejavnostmi, ki so bistveno manj trajnostne.

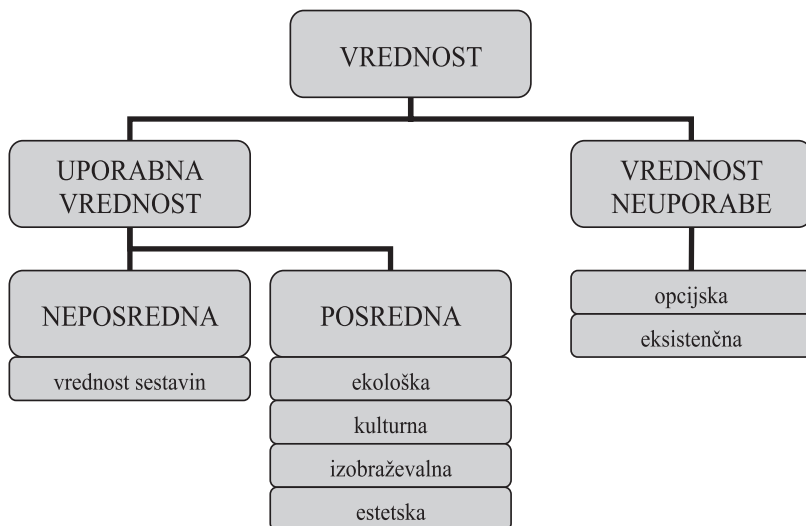
Na strateški ravni se je Slovenija že zavezala k razvoju okolja, saj se o njem piše v strategiji gospodarskega razvoja Slovenije (2001). Gre za pojem, ki se zanima za trajnostno neškodljive posege v naravno stanje za ustvarjanje blaginje za ljudi iz čiste ali vsaj iz čistejše rabe okolja. "**Razumevanje okolja kot razvojnega dejavnika**" (SGRS, 2001) pomeni, da je potrebno tradicionalno "varovanje okolja" nadgraditi z razvojnim aktiviranjem naravnih virov in storitev ter prostorskih struktur za ustvarjanje blaginje iz doslej neuporabljenega okoljskega kapitala. Trajnostno gledano je potrebno okolje varovati le pred netrajnostno rabo (to je pred neučinkovito in nesmotrno rabo), ne pa pred kakršnokoli rabo, če je ta povezana z ustvarjanjem blaginje. V Sloveniji so opazne precejšnje oportunitetne izgube blaginje zaradi neuporabe nekaterih lokalno razpoložljivih obnovljivih in drugih virov".

Drugič, praksa in navsezadnje organizacija tega posveta dokazujeta, da se v Sloveniji na žalost povsem samoumevno izvaja delitev na zavarovana območja in območja razvoja. Že v študijah OECD (npr. Integrating Environment and Economy, 1990) so ugotavljali, da je **vzrok za takšno stanje v glavnem posledica institucionalno neučinkovitega okoljskega upravljanja in razvoja oziroma neintegriranosti politik**; do enakih ugotovitev je v svoji študiji o dolgoročnih ekonomskih vidikih širjenja EU prišel tudi Pelkmans (2000). Siromašenje razvoja v zavarovanih območjih je indikacija neintegriranega delovanja državne uprave na splošno in njenega okoljskega segmenta posebej. Prednostne pozornosti so potrebni znaki neintegriranosti okoljske politike, tako navznoter (med okoljem, prostorom in naravo) kot navzven (z drugimi sektorji in resorji državne uprave), (Poročilo o razvoju, 2002). Gre torej za **upravljalški problem**, ki je nastal s potrebo (1) po večji udeležbi javnosti in medresorni komunikaciji, (2) znižanja netrajnostnih praks ustvarjanja blaginje oziroma s preusmerjanjem varovanja k razvoju in (3) po odpravi dohodkovne neenakosti, ki izvira iz marginalizacije nekaterih prejemnikov blaginje, predvsem iz starih gospodarskih sektorjev (mali kmetje, nadaljevalci ljudskega izročila, stare obrti in industrije ...). Ključni izziv v prihodnosti bo gotovo **integracija varstva v sektorske politike, zlasti prek prostorskega načrtovanja in regionalnega razvoja** oziroma regionalnih razvojnih projektov, kar bi omogočilo nadgraditev deklarativnosti obstoječih programskih dokumentov (cf. Slabe-Erker, Hlad, Juvancič, 2003). Pri instrumentih povečanja integriranosti okoljske politike bi se veljalo ozreti predvsem za tistimi, ki **krepijo vlogo socialnega kapitala** (aktivno strateško komuniciranje, participacija, izobraževanje, usposabljanje za vodenje projektov, organizacija). Vlogo socialnega kapitala posredno krepijo tudi **ekonomske metode vrednotenja dobrin** v prostoru in zagotovo prispevajo k integriranosti okoljske politike, saj upoštevajo strokovno mnenje in ga povezujejo z mnenjem družbe. Tej temi namenjam vso pozornost v nadaljevanju.

Slika 2: Integrativna funkcija ekonomskih metod vrednotenja

V prispevku torej obravnavam ekonomsko vrednotenje varovanja dediščine kot orodje za povečanje integriranosti okoljske politike in s tem proučitev možnosti za združevanje varovanja in razvoja. Tezo, da je z ekonomskimi metodami vrednotenja smiselno reševati razvojne probleme zavarovanih območij, kadar končne odločitve ni bilo mogoče sprejeti s strukturnim dialogom deležnikov, v nadaljevanju razlagam na pristopu izraženih preferenc. Temeljna logika vrednotenja zavarovanih območij izhaja iz ločevanja uporabnih vrednosti dobrin in vrednosti neuporabe. **Če izhajamo iz predpostavke, da v zavarovanih območjih prevladujejo vrednosti neuporabe oziroma so te vrednosti zelo pomembne, bi morali za vrednotenje dobrin v zavarovanem prostoru uporabljati takšne metode, ki so te vrednosti sposobne ocenjevati.** V temelju se vrednosti neuporabe ločujejo od vrednosti uporabe. Ker je ta distinkcija pri ekonomskem vrednotenju dobrin zelo pomembna, najprej razložimo vsebino obeh kategorij vrednosti in pojasnimo razliko med njima. Uporabno vrednost (angl. *use values*) delimo na posredno in neposredno uporabno vrednost. Neposredna (ekonomska) uporabna vrednost naravnih vrednot je vrednost njenih sestavin (npr. lesa, ulovljenih živali, plodov in rastlin). Posebno neposredno uporabno vrednost predstavljajo avtohtone kmetijske rastline, pasme domačih živali, biogene snovi in mehanizmi delovanja, ki dobijo vrednost s prenosom v tehnologijo. Neposredno trži naravne, pa tudi kulturne vrednote t. i. zeleni turizem. Posredna uporabna vrednost naravnih vrednot in širše biotske raznovrstnosti je ekološka vrednost, ki pomeni podporo delovanju družbe in gospodarstva (pri tem gre za pojave, kot je kroženje hranil in kisika, ponor ogljikovega dioksida, samočistilna funkcija voda, zaščita pred erozijo in spiranjem ali življenjski prostor *per se*). Poleg tega ima kulturna dediščina izobraževalno, kulturno in estetsko vrednost, naravna dediščina pa še rekreacijsko vrednost. Z ohranjanjem in trajnostno rabo teh vrednot v prostoru se povečuje blaginja (MOP, 2002).

Slika 3: Vrednosti uporabe in neuporabe

Vrednosti neuporabe (ang. *non-use values*) so lahko (cf. Bateman *et al.*, 2002, str. 28-38; Packer in Macdonald, 2003; World Bank, 1998): (1) opsijske vrednosti, ki so neotipljive in odvisne od rabe, pa tudi neuporabe vrednot ohranjanja odprtih naravnih in kulturnih opcij za prihodnost; (2) eksistenčne vrednosti, ki so povezane s preprostim vedenjem, da določene vrste, ekosistemi oziroma arheološka najdišča obstajajo in so lahko globoko ukoreninjeni v človekovi kulturi in religiji. Pomembno je, da lahko tako opredeljeno uporabno vrednost proučujemo v okviru pristopa razkrivanja preferenc in tudi v okviru pristopa izraženih preferenc, medtem ko tako opredeljeno vrednost neuporabe lahko proučujemo predvsem v okviru pristopa izraženih preferenc (Verbič, 2004).

Prvi pristop, to je **pristop razkrivanja preferenc**, je posreden in meri povpraševanje po okoljskih, kulturnih ali drugih dobrinah prek proučevanja nakupov povezanih dobrin na zasebnih trgih, tj. substitutov, komplementov ali drugih factorskih dejavnikov v produkcijski funkciji gospodinjstva. Zelo pomembno je poudariti, da ta pristop omogoča le vrednotenje obstoječih dobrin v prostoru, ne pa tudi sprememb (na primer učinkov projektov), ki bi nastale v prihodnosti. Naslednja pomembna lastnost pristopa razkrivanja preferenc z vidika uporabe je, da ocenjuje samo uporabne vrednosti, medtem ko vrednosti neuporabe z njim ni mogoče oceniti. V okviru tega pristopa ločimo dve metodi, in sicer metodo potnih stroškov (ang. *travel-cost method - TCM*) in metodo hedonističnih cen (ang. *hedonic price method - HPM*). Metoda potnih stroškov se uporablja za ocenjevanje povpraševanja po krajih za sprostitev in rekreacijo, kjer se povpraševanje ocenjuje z opazovanjem variacije obiskov kraja glede na spremembe v transportnih stroških. S tem, ko se predpostavlja stroške potovanja, metoda izloča lokalno prebivalstvo in ocenjuje vrednost samo za obiskovalce. V nasprotju s tem pa metoda hedonističnih cen ocenjuje le koristi lokalnega prebivalstva. Tudi ta metoda ocenjuje koristi, povezane z rekreacijo (aktivno ali pasivno). Metoda temelji na Lancastrovi teoriji, po kateri velja, da posameznik povprašuje po lastnostih (toplina doma, bližina rekreacijskih površin, lep razgled ...), ki jih dobrina poseduje, in ne po njej sami. Metoda hedonističnih cen ocenjuje povpraševanje po okoljski dobrini z analizo o pripravljenosti na plačilo za nepremičnino (hišo, stanovanje). Nepremičnina poseduje združitev lastnosti, ki opredeljujejo njeno ceno (strukturne lastnosti, družbenoekonomske lastnosti, lastnosti lokalnih prostorskih dobrin). Temeljna predpostavka pri tem je, da koeficienti ocenjene funkcije hedonistične cene razkrivajo preferenčno strukturo lastnosti dobrin in z njihovo pomočjo se izpelje implicitna cena oz. mejna WTP za spremembe v ravni posamezne lastnosti. Pri obeh metodah je končni rezultat agregatni potrošniški presežek. Ker imajo zavarovana območja pomembne vrednosti neuporabe, kar izhaja že iz njihovega zavarovanja, lahko uporabljamo metodo potnih stroškov in hedonističnih cen zgolj kot primerjalno s pristopi izraženih preferenc za oceno uporabne vrednosti oziroma le takrat, ko nas zanimajo predvsem rekreacijske vrednosti dobrine. Zato se bom v nadaljevanju bolj podrobno posvetila metodam v okviru pristopa izraženih preferenc, ki ocenjujejo obe vrednosti, na tem mestu pa sem le skicirala temeljne lastnosti posrednih metod, z vidika njihove uporabe (Verbič in Slabe Erker, 2004).

Drugi pristop, tj. **pristop izraženih preferenc**, pa je neposreden in meri povpraševanje po okoljski, kulturni ali drugi dobrini prek proučevanja izraženih preferenc posameznika do teh dobrin glede na njegovo povpraševanje po drugih dobrinah. Posameznika eksplicitno vprašamo, kako vrednoti določeno dobrino oziroma njene lastnosti (Verbič in Slabe Erker, 2004). Zelo pomembno je poudariti, da ta pristop poleg vrednotenja obstoječih dobrin v prostoru, omogoča tudi hipotetične situacije (na primer učinkov projektov), ki bi nastale v prihodnosti. Naslednja pomembna lastnost pristopa izraženih preferenc z vidika uporabe je, da poleg uporabnih vrednosti ocenjuje tudi vrednosti neuporabe. V okviru tega pristopa ločimo dve metodi, in sicer metodo kontingenčnega vrednotenja (ang. *contingent valuation methods* - *CVM*) in metodo diskretne izbire (ang. *discrete choice methods* - *DC*). Zaradi velike uporabnosti metod pri vrednotenju dobrin v zavarovanih območjih bom v nadaljevanju obe metodi nekoliko podrobneje predstavila; to pomeni sicer le teoretične okvire, vendar s poudarjenimi možnostmi uporabe.

Kontingenčno vrednotenje se izvaja na podlagi vprašalnika, s katerim se načeloma anketira vzorec uporabnikov vrednotene dobrine in vzorec neuporabnikov te dobrine oziroma velja, da je izbira vzorca odvisna od konkretnega problema. Na začetku se anketirancem problem objektivno in strokovno predstavi v verbalni in/ali slikovni obliki. Prvi sklop vprašanj se običajno nanaša na demografske in socioekonomske značilnosti anketirancev. Sledijo pa variacije neposrednih vprašanj, koliko so pripravljeni plačati za določeno prostorsko dobrino ali njeno izboljšanje v specifični hipotetični situaciji - *WTP* (ang. *willingness to pay*) oziroma sprejeti za kompenzacijo za odrekanje neki prostorski dobrini - *WTA* (ang. *willingness to accept*). Iz teh zneskov se izvede ustrezno merilo blaginje (aritmetična sredina, mediana).

Različice metode kontingenčnega vrednotenja so: (1) odprta različica, kjer se anketirancem prepusti, da se popolnoma samostojno odločijo, koliko so za določeno prostorsko rešitev pripravljeni plačati; ta različica je primerna, kadar imajo posamezniki izkušnje z nakupom podobnih dobrin, kadar ne prevladujejo vrednosti neuporabe oz, če za tovrstne ali podobne dobrine obstajajo trgi; (2) zaprta različica, ki je primerna za projekte, kadar se razpon vrednosti lahko ugotovi vnaprej in anketirani le izbere eno od ponujenih vrednosti; (3) pristop dvojne izbire, kjer se predloži ena vrednost, ki jo anketirani sprejme ali zavrne; (4) izklicni pristop, ki vsebuje niz vprašanj dvojne izbire in (5) pristop seznama plačil, kjer anketirani izbere vrednost med 0 in neko zgornjo mejo.

Metode kontingenčnega vrednotenja so zaradi svojih slabosti, nekatere omenjam tudi tukaj, pogosto podvržene kritikam. Temeljna predpostavka in hkrati slabost kontingenčnega vrednotenja je, da temelji na nameravanih plačilih anketirancev, ki se lahko razlikujejo od dejanskih plačil, zato je lahko rezultat precenjen ali podcenjen. Gre za t. i. učinke strateške pristranskosti, te je mogoče zmanjšati z dodatnimi vprašanji, ki testirajo konsistentnost odgovorov, posebnim poudarjanjem poštenih odgovorov, pogojevanjem prostorske spremembe in plačila zanjo, prikrievanjem odgovorov drugih udeležencev in uporabo referendumске oblike. Obstajajo pa tudi

statistične rešitve (mediana). Kot možno slabost velja omeniti še začetno pristranskost, ki se nanaša na zaprto različico in izklicni pristop, ker je končna vrednost pogosto statistično značilno korelirana z začetno vrednostjo oziroma razpoložljivim razponom zneskov WTP. Zato lahko uporabo metode močno podražijo eventualne predhodne pilotne študije za ugotavljanje realnega razpona vrednosti, ki se jih pozneje predloži anketirancu. Pogosto je lahko vzrok za pristranskost tudi oblika plačila, če imajo posamezniki odklonilen odnos do določenih oblik davkov in prispevkov. Nadalje so vrednosti kontingenčnega vrednotenja odvisne od razpoložljivih informacij, oblike vprašanj in vključenosti naborov izbir. Količina informacij in kontekst, v katerem se vrednotenje prostorske dobrine predstavi anketirancem, torej pomembno vpliva na rezultat (Verbič, 2004).

V Sloveniji bi se metoda lahko uporabila za ugotavljanje upravičenosti (Verbič in Slabe Erker, 2004):

- različnih razvojnih programov (celostno) za širša območja z visoko biotsko raznovrstnostjo;
- obstoječih ali nameravanih programov ohranjanja;
- cestnih projektov v bližini naravnih ali kulturnih vrednot;
- obnavljanja posameznih enot kulturne dediščine velikega nacionalnega pomena (spremembe namembnosti kulturne dediščine);
- spremembe vstopnine za ogled muzejev in galerij (vrednotenje kulturnih storitev);
- obnavljanja starih mestnih/vaških jeder ter
- določenega restavratorskega programa za odpravljanje posledic onesnaževanja na zunanosti posameznih kulturnih spomenikov.

Med praktičnimi napotki za uporabo velja še enkrat omeniti, da je metoda primerna, kadar ima proučevana dobrina pomembne vrednosti neuporabe in kadar se ocenjuje pogojna stanja dobrine v prihodnosti (npr. obnovljen dvorec, razvojni scenariji prostora). Zaradi tega, ker vrednoti tudi vrednosti neuporabe, je metoda posebej uporabna za vrednotenje prostorskih vrednot, kot so: biotska raznovrstnost, videz krajine, ohranjanje in obnavljanje različnih spomenikov, artefaktov, značilnosti starih mest in vasi, kulturno-umetniških in knjižnih zbirk. Pomembno je tudi, da omogoča vrednotenje večjega in raznolikega nabora prostorskih dobrin.

Na tem mestu želim poudariti še dve dejstvi, ki se nanašata na problematiko uporabe najbolj "čistega" (scenarijskega) kontingenčnega vrednotenja širšega prostora (npr. parka, območja krajinske zasnove). Prvič, postopki načrtovanja prostorskih ureditev v Sloveniji v začetni fazi ne predvidevajo načrtovanja variantnih prostorskih ureditev in izbiranja med njimi, kar omejuje uporabo kontingenčnih metod vrednotenja, ki temeljijo prav na različnih scenarijih razvoja. Za primere vrednotenja širšega prostora, ki je hkrati bogat z raznovrstnimi naravnimi in kulturnimi sestavinami, pa so najprimernejše prav kontingenčne metode. Ocenjujem, da so v tem smislu idejno osiromašeni postopki načrtovanja posledica dveh dejstev: (1) stroge delitve varstva od razvoja in (2) neurejenih razmer na trgu nepremičnin, ki so posledica privatizacijskih procesov. Tradicionalno varovanje narave in kulture ima v praksi očitno precejšnje težave z nad-

gradnjo, tj. razvojnim aktiviranjem teh virov, storitev in prostorskih struktur. Gotovo je treba okolje varovati, vendar le pred netrajnostno rabo, ne pa pred katerokoli rabo. Dejstvo je, da je prostor eno najeminentnejših, večnamenskih ekonomskih bogastev, in zato večuporabno bogastvo. V Sloveniji se ta večuporabnostna funkcija večinoma podreja gospodarski, v primerih, kjer so se ti interesi uskladili, pa participacija lokalne skupnosti, deležnikov in zainteresirane javnosti v procesih odločanja ni bila zadostna, če sploh ni prihajalo do izražanja interesov konkurenčnih uporabnikov večfunkcionalnega ekonomskega bogastva (prostora, biotske raznovrstnosti in kulturne dediščine v njem). Upravljanje takšnega ekonomskega bogastva namreč zahteva pluralno obravnavo alternativnih rab in funkcij (okoljske, socialne, gospodarske), pri tem pa se vpliv javnih politik na določanje razvojnih prioritet zmanjšuje. Drugi razlog za ignoriranje scenarijskega razmišljanja v Sloveniji pa menim, da deloma tiči tudi v razmerah na trgu nepremičnin, ki so posledica privatizacijskih procesov. Vendar bi pričakovali, da se bodo te stvari končno uredile in vzpostavili normalni tržni odnosi tudi na tem področju (Verbič in Slabe Erker, 2004).

Metode diskretne izbire so posebna nadgrajena oblika kontingenčnega vrednotenja, zato zanje veljajo enake splošne lastnosti kot za metode kontingenčnega vrednotenja. Tudi metode diskretne izbire ocenjujejo vrednost okoljske ali kulturne dobrine z izražanjem preferenc uporabnikov in neuporabnikov te dobrine. Tako kot pri kontingenčnem vrednotenju je tudi tokrat pomembna razlika glede na metode, ki temeljijo na pristopu razkrivanja preferenc (prvi dve metodi), v tem, da pristop izraženih preferenc zajema poleg kategorij uporabnih vrednosti (kot je npr. rekreacijska, kulturna, izobraževalna, estetska vrednost) tudi vrednosti neuporabe (npr. opcijsko in eksistenčno vrednost). Zato so metode diskretne analize še posebej primerne za vrednotenje naravne in kulturne dediščine, ki jo želimo ohraniti za prihodnje generacije. Druga pomembna lastnost je ponovno ta, da omogoča ocenjevanje pogojnih scenarijev, ki bi se lahko uresničili v prihodnosti. Najpomembnejša nadgradnja kontingenčnega vrednotenja pa je, da metode diskretne izbire omogočajo primerjavo alternativ z multiplimi lastnostmi, iz česar je moč ugotoviti prispevek posamezne lastnosti h koristnosti. Medtem ko je kontingenčno vrednotenje holistično, je vrednotenje, ki temelji na diskretni izbiri, parcialno. Pomembna prednost te metode je tudi ta, da upošteva substitucijske učinke posameznih lastnosti v scenarijih.

Tudi metoda diskretne izbire se izvaja na podlagi vprašalnika, s katerim se načeloma anketira vzorec uporabnikov vrednotene dobrine in vzorec neuporabnikov te dobrine oziroma velja, da je izbira vzorca odvisna od konkretnega problema. Spet se anketirancem na začetku objektivno in strokovno v verbalni in/ali slikovni obliki predstavi problem, še posebej pa lastnosti posameznih scenarijev. Prvi sklop vprašanj se običajno nanaša na demografske in socioekonomske značilnosti anketirancev. Sledi vprašanje o pripravljenosti na plačilo za določeno prostorsko dobrino ali njeno izboljšanje v specifični hipotetični situaciji, pri čemer je oblika vprašanja analogna prvi fazi izklicne različice kontingenčnega vrednotenja (tj. vprašanje dvojne izbire). Vrednosti (ustrezno merilo blaginje - aritmetična sredina ali mediana) se izvedejo iz hipotetičnih odločitev posameznikov, na podlagi zneskov, ki so bili sistematično spreminjani v dovolj velikem

vzorcu. V ta namen se uporabi ustrezen ekonometrični model, ki ocenjuje verjetnosti pritrdilnih odgovorov. Rezultat je koristnost, ki jo posameznik pripisuje posameznemu scenariju ali tudi posameznim atributom znotraj scenarija (Verbič, Slabe Erker, 2004).

Dve najbolj očitni prednosti metod diskretne izbire sta, da so vprašanja dvojne izbire zaradi svoje nezapletenosti lažje razumljiva, ker so bližje dejanskim vsakodnevnim odločitvam posameznikov, ter da zaradi narave vprašanj dvojne izbire posamezniki težje prepoznajo namen anketiranja in se posledično težje pristransko odzovejo (Verbič, 2004).

Med slabostmi metode omenjam najbolj očitno, to je začetno pristranskost, kjer je končna vrednost pogosto statistično značilno korelirana z začetno vrednostjo oziroma razpoložljivim razponom zneskov WTP, pomembno vlogo pa ima še izbira največjega zneska. Nekateri raziskovalci te zneske kljub temu določijo dokaj poljubno, drugi pa z namenom zmanjšanja te pristranskosti uporabijo pilotske študije in kompleksne prijeme, kar pa nedvomno močno podaljša in podraži vrednotenje. V splošnem se veljavnost odzivov preverja še z dodatnimi vprašanji, ki se nanašajo na vzroke pritrdilnih in odklonilnih odgovorov. Slabosti, ki izhajajo iz izbire modela verjetnosti, pa na tem mestu ne bomo opisovala (cf. Verbič, 2004).

Različice metod diskretne izbire so: (1) referendumsko metoda kontingenčnega vrednotenja z nadaljnimi vprašanji, kjer se na vektorju izklicnih vrednosti za WTP izvede vprašanje dvojne izbire in nadaljuje z vprašanjem o največji WTP anketiranca (2) kontingenčno rangiranje, kjer se razvršča alternative z multiplimi lastnostmi od najbolj do najmanj zaželene in (3) odločitveni eksperimenti izraženih preferenc, kjer se razvršča alternative z multiplimi lastnostmi, cena pa je ena od teh lastnosti.

V Sloveniji bi se metoda lahko uporabila za ugotavljanje upravičenosti (Verbič in Slabe Erker, 2004):

- kmetijsko-okoljskih programov oziroma posameznih subvencij za ohranjanje tradicionalnih kmetijskih praks;
- varovanja ogroženih vrst ali lokalne biodiverzitete;
- posegov za izboljšanje lastnosti, kot so nizki pretoki vodotokov ali znižanje ravnin onesnaženosti posameznega okoljskega medija ter
- cestnih projektov v bližini naravnih ali kulturnih vrednot.

Med praktičnimi napotki za uporabo velja še enkrat omeniti, da je metoda zlasti primerna, kadar ima proučevana dobrina pomembne vrednosti neuporabe in kadar se ocenjuje pogojna stanja dobrine v prihodnosti, še posebej pa posamezne lastnosti tega stanja. Ker omogoča vrednotenje večjega in raznolikega nabora prostorskih dobrin, je metoda odličen instrument za odločanje v ekonomski politiki, kjer ima nabor različnih ukrepov za posledico različne učinke na prostorske tokove. Zaradi tega, ker vrednoti tudi vrednosti neuporabe, je metoda posebej uporabna za vrednotenje prostorskih vrednot, kot so: biotska raznovrstnost, videz krajine, ohranjanje in obnavljanje različnih spomenikov, artefaktov, značilnosti starih mest in vasi, kulturno-umetniških in knjižnih zbirk (Verbič in Slabe Erker, 2004).

Sklep

Ocenjujem, da bi uvajanje teh postopkov v Sloveniji prispevalo k integraciji okoljske politike navznoter (med okoljem, naravo in prostorom) ter navzven (med različnimi sektorji in resorji). S tem bi pomagali pri odpravljanju temeljnega vzroka za ločevanje zavarovanih območij od razvojnih območij oziroma oviranja razvoja v zavarovanih območjih. Uporabo ekonomskih metod vrednotenja priporočam v naslednjih primerih: (1) za upravičenje zahtev po povečanju/prerazporeditvi javnih sredstev za ohranjanje naravnih in kulturnih vrednot; (2) za ocenjevanje prispevka ekonomske dejavnosti (kmetijstva, turizma) k vrednosti naravne ali kulturne dediščine; pozitiven prispevek kot ohranjanje je odlična rešitev za financiranje ohranjanja/vzdrževanja vrednote ob hkratnem gospodarskem razvoju; (3) kot pripomoček za vrednotenje posegov v prostor. Zakonodaja za pridobitev dovoljenja za poseg v okolje predvideva poročilo o vplivih na okolje, ki je sestavni del projekta, in javno razgrnitev (zainteresirane stranke dejavno sodelujejo v postopku vrednotenja vplivov na okolje); Končna odločitev mora vsebovati obrazložitev o upoštevanju mnenj in pripomb. S tem se delno že aktivira socialni kapital, o čemer sem pisala v uvodu. Če pa se na podlagi vseh informacij še vedno ne da sprejeti odločitve, priporočam uporabo ekonomskih metod vrednotenja.

Literatura

- Bateman I., Carson R., Day B., Hanemann M., Hanley N., Hett T., Jones-Lee M., Loomes G., Mourato S., Özdemiroglu E., Pearce D. W., Sugden R., Swanson J.: *Economic Valuation With Stated Preference Techniques: A Manual*. Cheltenham: Edward Elgar, 2002. 458
- Pelkmans J., Gros D., Ferrer N. J.: *Long-Run Economic Aspects of the European Union's Eastern Enlargement*. Hague: WRR, 2000.
- *Poročilo o razvoju*. Ljubljana : UMAR, 2002.
- Slabe Erker R., Hlad B., Juvančič L.: *Biotska raznovrstnost kot vir ekonomskega razvoja*. Ljubljana: IER, 2003.
- *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije*. Ljubljana: UMAR, 2001.
- Verbič M., Slabe Erker R.: *Smernice za ekonomsko vrednotenje naravne in kulturne dediščine*. Ljubljana: IER, 2004.
- Verbič M.: *Ekonomske vidike prostorskih vrednot v procesu usklajevanja razvojnih interesov in varstvenih zahtev: Konstrukcija, analiza in evalvacija metod za ekonomsko vrednotenje prostorskih vrednot*. Ljubljana: IER, 2004.

2. Razvojni pomen zavarovanih območij in njihova umestitev v strateške razvojne dokumente

mag. Katarina Groznik Zeiler

Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko

1. Zavarovana območja - spodbuda ali zavora razvoju

Odgovor na vprašanje o tem, ali zavarovanja območja spodbujajo ali zavirajo razvoj, je po našem mnenju precej podoben odgovoru na vprašanje o na pol praznem ali na pol polnem kozarcu. Vse je odvisno od pogleda na zadevo. Občine in prebivalci zavarovanih območij tako pogosto tarnajo zaradi zamudnejših in dražjih postopkov pri posegih v prostor, ob tem pa pogrešajo ustrezna nadomestila za tovrstne nevršečnosti ter konkretne spodbude za razvoj. Vendar zavarovana območja po drugi strani lahko pomenijo tudi nova delovna mesta, živahnejši utrip zaradi izobraževalnih in kulturnih dogodkov, z naravnimi in kulturnimi znamenitostmi pa cilj obiskovalcev, ki vedno bolj cenijo tudi zdravju prijazno, lokalno pridelano hrano in izdelke. Z vidika aktualne regionalne politike so zavarovana območja lahko primeri dobre prakse celostnega razvoja oziroma vzorni primeri trajnostnega razvoja na določenem območju.

Služba vlade RS za strukturno politiko in regionalni razvoj poleg seznanjanja s cilji regionalne politike, organizira tudi delovanje Sveta za trajnostni razvoj. V okviru tega sveta so potekale tudi javne razprave o osnutku Strategije razvoja Slovenije s predstavniki gospodarstva, delojemalcev, regionalnih ter lokalnih interesov, nevladnih organizacij in družbenih dejavnosti. Odziv na te razprave ni bil zelo velik. Precejšen razlog za to je morda tudi pogosto prepričanje organizacij in posameznikov, da ni vredno izgubljati časa z obsežnimi razvojnimi dokumenti, ki se v praksi največkrat ne izvajajo. V prispevku želimo predstaviti pomembnejše razvojne dokumente države in njihov pomen za podporo prebivalcem zavarovanih območij, ki jo daje država.

2. Zavarovana območja in regionalni razvoj

10% Slovenije ima trenutno status širših zavarovanih območij, med katera sodijo narodni, regijski in krajinski park, 35,5 % ozemlja pa ima status območij Natura 2000. Delež območij Natura 2000 pri nas krepeko presega delež v državah EU 15 (okrog 18%). Slovenijo ima tako med vsemi evropskimi državami vodilno mesto po ohranjenosti narave glede na kriterije dveh evropskih direktiv o habitatih (92/43/EGS) in pticah (79/409/EGS). Območja z visoko stopnjo ohranjenosti narave pa so pogosto tudi območja z razvojnimi problemi, ki so prednostna območja regionalne politike. Tako ima na primer po naših analizah Pomurje med statističnimi regijami primerjalno najvišji delež zavarovanih površin (36%), visok delež med manj razvitimi regijami pa imata tudi Notranjsko-Kraška (18%) in Savinjska regija (10%) (Poročilo o izvajanju

regionalne politike 2004). Po deležu območij Natura 2000 pa je z več kot pol ozemlja na prvem mestu Notranjsko-Kraška regija (54%), sledi ji regija Jugovzhodna Slovenija (48%), pa tudi Pomurska regija ima za slovenske razmere nadpovprečen delež (43%). Zavarovana območja in območja Natura 2000 se precej tudi prekrivajo.

Po Zakonu o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (Ur. l. RS št. 60/99, 56/03) je med temeljnimi cilji spodbujanja skladnega regionalnega razvoja tudi pospeševanje razvoja okolju prijaznega gospodarstva ter varovanja naravnih dobrin, naravne in kulturne dediščine ter drugega javnega dobra.

Eden od glavnih ciljev Strategije regionalnega razvoja do leta 2006 je trajnostni razvoj vseh slovenskih regij in preprečevanje nastajanja novih območij z večjimi razvojnimi problemi. Med prednostne namene in oblike dodeljevanja regionalnih razvojnih spodbud sodi tudi sofinanciranje manjših inovativnih, pilotnih projektov, katerih namen je promocija regionalne politike in iskanje novih smeri njenega delovanja. V obmejnih območjih bodo po omenjeni strategiji iz neposrednih regionalnih spodbud sofinancirani tudi projekti, ki bodo naravnani k prepoznavnosti regije, skupni promociji kulturne in naravne dediščine, kot tudi projekti v zvezi z ohranjanjem naravne in kulturne dediščine.

Načela regionalne politike, ki so zapisana tako v Strategiji regionalnega razvoja kot tudi v Zakonu o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, (Ur. l. RS št. 60/99, 56/03) so:

- **načelo celovitosti izvajanja regionalne politike**, ki pomeni obravnavanje vse Slovenije s posebnim pristopom k spodbujanju razvoja regij in območij s posebnimi razvojnimi problemi;
- **načelo partnerstva**, ki pomeni partnerstvo med državo in lokalnimi skupnostmi, socialnimi partnerji in civilno družbo,
- **načelo usklajevanja**, ki pomeni usklajevanje med ministrstvi in med državo ter lokalnimi skupnostmi, usklajevanje z Evropsko unijo,
- **načelo subsidiarnosti**, ki pomeni prenos državnih pristojnosti na regionalno raven,
- **načelo programskega usmerjanja razvojnih spodbud**, ki pomeni, da se regionalno politiko izvaja na podlagi razvojnih in prostorskih dokumentov,
- **načelo vrednotenja učinkov razvojnih spodbud**, ki pomeni spremljavo učinkovitosti ukrepov regionalne politike,
- **načelo sofinanciranja**, ki pomeni, da mora izvajalec projekta z lastnim vložkom sredstev pokazati resen interes za projekt.

Med temi načeli bi z vidika zavarovanih območij posebej opozorili na načelo partnerstva in načelo subsidiarnosti. Partnerstvo vseh razvojnih nosilcev znotraj določenega zavarovanega območja se nam zdi ključno za trajnostni razvoj tega območja. Pri prenosu pristojnosti na nižje ravni pa je pri varstvu narave potrebna posebna pozornost, saj glede na številne preostale razvojne probleme lahko varstvo narave včasih ostane na repu prioritet ali pa je obravnavano le na načelni ravni,

dejansko pa ne. Tu ima potem država pomembno vlogo, in sicer, da okrepi partnerstvo med državo in nosilci razvoja na zavarovanih območjih, tako na načelni kot na konkretni ravni.

V Sloveniji še nimamo pokrajin. Imamo pa 12 statističnih regij, v katerih deluje 12 regionalnih razvojnih agencij, ki na podlagi regionalnih razvojnih programov usklajujejo razvoj znotraj regij. Neposredne regionalne spodbude se podeljujejo na podlagi regionalnih razvojnih programov. Sistem se še izpolnjuje. Opaža se na primer problem centralizacije znotraj posameznih regij, ki naj bi se reševal predvsem z instrumentom območnih razvojnih programov. Območna razvojna agencija naj bi tako po Navodilih o spremembah in dopolnitvah navodila o minimalni obvezni vsebini in metodologiji priprave ter načinu spremljanja in vrednotenja regionalnega razvojnega programa (Ur. l. RS št.110/04) v okviru območnega razvojnega partnerstva vodila proces oblikovanja območnega razvojnega programa, ki se lahko pripravi za funkcionalno-interesno zaokroženo območje, ki je lahko tudi varstveno območje s področja ohranjanja narave. Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o organizaciji in pogojih za opravljanje nalog regionalne razvojne agencije (Ur. l. RS št. 110/04) pa določa, da se regionalne razvojne agencije pri izvajanju razvojnih nalog povezujejo v mrežo razvojnih institucij z območnimi razvojnimi agencijami.

Kot je razvidno iz zgornjih navedb, je v okviru regionalne politike precej nastavkov za podporo razvoju na zavarovanih območjih, še posebej v razvojno problematičnih predelih Slovenije. Pa vendar je tudi regionalna politika pred velikim izzivom, kako čim uspešneje usklajevati različne interese za razvoj in ob tem prispevati k močnejšemu aktiviranju ohranjene narave in kulturne dediščine kot razvojne priložnosti Slovenije.

3. Razvojni dokumenti

Razvojne dokumente lahko razdelimo na strateške in izvedbene.

Strateški razvojni dokumenti so:

- Strategija razvoja Slovenije,
- Dokumenti po področjih in sektorjih (npr. prostor, regionalni razvoj, turizem, kmetijstvo, varstvo okolja),
- Regionalni razvojni programi - strateški del.

Izvedbeni razvojni dokumenti so:

- Državni razvojni program,
- Prostorski redi, regionalne zasnove prostorskega razvoja,
- Operativni programi področij in sektorjev,
- Regionalni razvojni programi - izvedbeni del,
- Območni razvojni programi.

Razvojni dokumenti so medsebojno povezani, tako da v končni fazi dokument na najvišji strateški ravni vpliva tudi na izvedbene dokumente.

Posebej želimo poudariti **Strategijo razvoja Slovenije**, ki ima ambicijo biti tudi strategija trajnostnega razvoja Slovenije. Trenutno je omenjena strategija v fazi osnutka, izvedenih pa je bilo tudi že večina javnih razprav. V času tega posveta še vedno obstaja možnost podati pripombe na osnutek, na primer glede upoštevanja zavarovanih območij, območij Nature 2000. Kot zanimivost omenjamo, da so bila v starejši različici strategije območja Natura 2000 predstavljena kot razvojni problem. Trenutno pa je kot razvojni problem zapisano vprašanje glede ustreznega upoštevanja varovanja narave pri načrtovanju razvoja podeželja, kot cilj pa je predvidena ohranitev stanja narave in poseljenosti vsaj v trenutnem obsegu.

V nadaljevanju navajamo še nekaj navedb iz razvojnih dokumentov, ki obravnavajo problematiko zavarovanih območij.

Strategija gospodarskega razvoja Slovenije za obdobje do leta 2006 izhaja iz enakovrednega obravnavanja gospodarske, socialne in okoljske razsežnosti blaginje, ki je temeljni cilj razvoja Slovenije. Med mehanizme za krepitev razvojnih dejavnikov in doseganje ciljev te strategije sodi tudi regionalno in prostorsko skladen razvoj. Politika regionalnega razvoja naj bi med drugim ohranjala poseljenost ter naravno in kulturno dediščino na celotnem slovenskem območju.

Državni razvojni program 2005 - 2006, kot izvedbeni dokument za parke (narodni, regijski in krajski) ugotavlja, da podpirajo trajnostno gospodarjenje z naravnimi dobrinami in tako postajajo vedno večja priložnost za temeljne razvojne interese lokalnega prebivalstva. Glede na omejene možnosti za razvoj teh večinoma kmetijskih območij so parki lahko eden od modelov regionalnega razvoja in center združevanja sredstev. V skladu z omenjenim državnim razvojnim programom sta varovanje in razvoj naravne dediščine izhodišči za pridobivanje državnih regionalnih spodbud tistim projektom, ki bodo najbolje izkoristili razvojne prednosti zavarovanih območij.

Po **Nacionalnem programu za varstvo okolja** za obdobje 2004 - 2008 naj bi do leta 2008 povečali delež zavarovanih območij za 5% površine Slovenije in do leta 2014 za 10%.

Na tem mestu ponovno opozarjamo na območni razvojni program, ki je instrument regionalne politike. V okviru tega razvojnega programa naj bi nosilci razvoja skupaj opredelili razvojne prioritete nekega območja, za katere bi potem kandidirali na različnih razpisih. Območni razvojni program naj bi bil tako bolj dogovor, izhodišče za razvojne korake proti jasni viziji razvoja nekega območja. Za zavarovana območja je to zagotovo trajnostni razvoj v najžlahtnejšem pomenu besede.

Naše članstvo v Evropski uniji je prav gotovo eden od dodatnih razlogov, zakaj kaŕ razvojne dokumente resno obravnavati. Pri pripravi razvojnih dokumentov, kot so strategija razvoja države ali državni razvojni program, se oblikujejo razvojne prioritete države. Te pomenijo neposredno izhodišče za pogajanja za evropska sredstva in potem tudi podlaga za porabo teh sredstev.

4. Razvojna priložnost ohranjene narave in kulturne dediščine

Samo po sebi je razumljivo, da imajo področja, kot so regionalni razvoj, varstvo narave, razvoj podeželja, turizem, gospodarstvo, kultura in druga posebne cilje, ki jih poskušajo doseči. Ponavadi pa jih poskušajo doseči na istem geografskem območju in pogosto se ti cilji delno tudi prekrivajo. Dober primer je cilj ohranjanja poseljenosti manj razvitih območij in hkrati ohranjanje narave teh predelov. Zato menimo, da je pri spodbujanju razvojnih priložnosti na zavarovanih območjih ključno iskanje skupnih ciljev in skupnih poti za njihovo uresničevanje.

Menimo, da bo treba poleg iskanja dolgoročnih rešitev za razvojno aktiviranje ohranjanja narave in kulturne dediščine (npr. prednostno obravnavanje tega znotraj Strategije razvoja Slovenije in posledično v Državnem razvojnem programu, pa financiranje upravljanja območij Nature 2000 v naslednji finančni perspektivi) iskati tudi bolj kratkoročne ukrepe za podporo razvojnim iniciativam znotraj območij varstva narave. Vsak od resorjev mora tu prevzeti svoj del odgovornosti in se hkrati povezovati s preostalimi resorji. Služba Vlade RS za strukturno politiko in regionalni razvoj ima lahko tu močno povezovalno vlogo med državno, regionalno in lokalno ravno. Zagotoviti je treba podporo območnim razvojnim partnerstvom in s tem prispevati k reševanju problema centralizacije znotraj regij. Izredno pomembno je tudi doseči aktivno partnerstvo med regionalnimi razvojnimi agencijami, območnimi razvojnimi agencijami in upravljavci zavarovanih območij.

Kot pozitiven primer sodelovanja lokalnega prebivalstva želimo omeniti Krajinski park Logarska dolina. V podjetju Logarska dolina d.o.o., ki upravlja zavarovano območje, so vodilni domačini. Interesov lastnikov gozda in kmetijskih površin, ki se z rabo naravnih virov preživljajo, tako ni mogoče spregledati. Imajo tudi jasno vizijo razvoja, ki je vizija trajnostnega razvoja in temelji na rabi naravnih virov. Kot zanimivost omenjamo še pogled od zunaj na to območje. V letu 1932 in v letu 1973 sta bili v Logarski dolini dve geografski britanski odpravi (Boardman 1973). Glavne spremembe v tem obdobju so bile v večjem pomenu gospodarjenja z gozdovi v primerjavi s kmetijstvom, pa tudi razvoj rekreacije in turizma. Status zavarovanega območja pa je po mnenju britanskih raziskovalcev v tem času pozitivno vplival na preprečevanje novogradenj in s tem osiromašenja krajinske podobe Logarske doline. Slikovita Logarska dolina krasi tudi naslovno stran aktualne Turistične strategije Slovenije, ki jo z vidika turizma poleg Triglavskega narodnega parka uvršča med nacionalno pomembne naravne vrednote, kljub temu, da gre za enkrat za zavarovano območje na občinski ravni.

5. Viri

- 79/409/EEC. *The Bird Directive*. http://europa.eu.int/comm/environment/nature/nature_conservation/eu_nature_legislation/birds_directive/index_en.htm (dostop 31. 1. 2005).
- 92/43/EEC. *The Habitat Directive*. http://europa.eu.int/comm/environment/nature/nature_conservation/eu_nature_legislation/habitats_directive/index_en.htm (dostop 31. 1. 2005).
- Boardman, D. J. 1973. *Solcava forty years after Stamp*. - Geographical magazine, London, s. 726-730.
- *Državni razvojni program 2001-2006* - <http://www.sigov.si/arr/9razno/1dr3.html> (dostop 31. 1. 2005).
- *Nacionalni program za varstvo okolja 2004-2008* - <http://www.sigov.si/mop/> (dostop 31. 1. 2005).
- *Navodila o spremembah in dopolnitvah navodila o minimalni obvezni vsebini in metodologiji priprave ter načinu spremljanja in vrednotenja regionalnega razvojnega programa*. - Ur. l. RS št. 110/04.
- *Poročilo o izvajanju regionalne politike*. - Služba Vlade RS za strukturno politiko in regionalni razvoj, Ljubljana, <http://www.gov.si/svrp/5novo/1n-106.html> (dostop 31.1.2005).
- *Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o organizaciji in pogojih za opravljanje nalog regionalne razvojne agencije*. - Ur. l. RS št. 110/04.
- *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije 2001-2006* - UMAR, Ljubljana, 136 s.
- *Strategija regionalnega razvoja do l. 2006* - <http://www.sigov.si/arr/2regije/1r-2.html> (dostop 31. 1. 2005).
- *UMAR 2003*. - Institucionalna ureditev razvojne funkcije države, Ljubljana, delovno gradivo, 11 s.
- *Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja*. - Ur. l. RS št. 60/99, 56/03.

3. Ravnamo s prostorom in okoljem racionalno?

dr. Milan Orožen Adamič

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Ni države brez konkretnega ozemlja, prostora, geografskega okolja. Ta je temelj in okvir njenega delovanja. V Sloveniji, tako je tudi marsikje drugod po svetu, se s prostorom ukvarja le eno ministrstvo. Praktično vse, kar se v družbenopolitični skupnosti dogaja, se reflektira tudi v prostoru. Slovenija je v bila zadnjih sto letih soočena z dvema diametralno nasprotnima političnoekonomskima sistemoma. K zapletenosti dogajanja pa je prispevala tudi lega Slovenije na stiku alpskega, jadranskega, panonskega in dinarskega sveta, kjer se hkrati stikajo slovanska, romanska, germanska in madžarska kultura. Dodatno prispevajo k "težavam", svojskosti in zapletenosti ravnanja s prostorom še "miniaturnost", mozaičnost, raznolikost in izjemna prepletenost slovenskih pokrajin. To so objektivna dejstva, ki pa jih je treba poznati in razumeti. Naravni viri so v Sloveniji porazdeljeni neenakomerno in količinsko ter kakovostno omejeni. Nedvomno je treba z njimi skrbno gospodariti, jih smotrno urejati in ustrezno varovati. Aktualna vlada v številnih konkretnih primerih dokazuje, da teh temeljnih dejstev ne razume, na to v zadnjem času konkretno kaže tudi njeno ravnanje glede Triglavskega narodnega parka in ostre razprave o Volovji rebri. Zato, da bi s prostorom in okoljem lahko smotrno gospodarili, ju je treba poznati, razumeti in imeti konkretno vizijo, ki ji ne bo mogoče očitati interesov divjega liberalnega kapitalizma, ki si bo prizadevala za ustvarjanje sožitja z naravo in uravnoteženih smotrni posegov vanjo. V zadnjih letih, desetletjih v Sloveniji to ni bilo tako. Predvidevamo, da bo v Sloveniji v prihodnje z večjim investiranjem in večjim vlaganjem tujega kapitala teh problemov več, in ne manj. Še posebej napačno, družbeno škodljivo je v zadnjih letih "skrbno" izogibanje MOPE, strokovnim in vsakršnim drugim javnim razpravam, preden te pridejo do faze odločanja, zakona. Oholo zavračanje pomislekov, ugovorov javnosti, ravnanje s pozicije absolutne moči je nedemokratsko in za Slovenijo škodljivo.

Menim, da številni primeri potrjujejo, da s prostorom in okoljem v Sloveniji ne ravnamo ustrezno in racionalno. Za to je treba k raziskovanju problemov pritegniti raziskovalne ustanove. Te so imele doslej možnost sodelovati le parcialno, večino obstoječih dokumentov MOPE so pripravile strokovne službe, ki so se v zadnjih letih zelo povečale, kar je v temelju narobe. Strokovne službe MOPE bi morale večinoma opravljati administrativne in koordinacijske naloge.

Poglavitno nalogo vidimo v resni in poglobljeni razpravi o teh problemih, v jasni viziji, ter v podrobni izdelavi konkretnega programa, ki je v osnovnih črtah že sestavljen.

4. Povezovanje naravne in kulturne dediščine ter urejanje prostora v zavarovanih območjih

Alma Vičar

Ministrstvo za okolje in prostor

Po svetu že nekaj desetletij obstaja močan trend glede zmanjševanja biotske pestrosti. Kot odziv na to dejstvo je bilo v podporo ohranjanju in trajnostni rabi biotske pestrosti sprejetih več mednarodnih konvencij in drugih strateških dokumentov. Vsi omenjeni mednarodni dokumenti pa posebej poudarjajo pomen zavarovanih območij za ohranitev tega svetovnega bogastva.

Zavarovanje je ukrep, ki je znan že več kot stoletje, in se v naravovarstveni praksi tudi najpogosteje uporablja.

Leta 1910 je Švedska ustanovila prvih devet narodnih parkov v Evropi. Slovenija takrat prav nič ni zaostajala za evropskimi naravovarstvenimi trendi, saj je prva ideja o ustanovitvi narodnega parka na območju Triglavskih jezer že iz leta 1908, leta 1924 pa je bila z ustanovitvijo le-tega peta država v Evropi, ki ga je imela.

V zadnjih 20 letih se je število in površina zavarovanih območij v svetovnem merilu povečalo za trikrat - na današnjih več kot 100.000 območjih, ki obsegajo 12% zemlje, zavarovano pa je manj kot 1% morske površine, ki predstavlja tri četrtine našega planeta.

Tudi v evropskem merilu se je število zavarovanih območij od leta 1970 bistveno povečalo. Tako je v državah članicah Evropske Unije skoraj 600 različnih kategorij in več kot 42.000 zavarovanih območij.

Posebno mesto v evropski zakonodaji ima ekološko omrežje območij, potrebnih za ohranjanje pomembnih vrst in habitatnih tipov v Evropski uniji, omrežje NATURA 2000. Območja Natura 2000 tako zajemajo že 15% evropskega ozemlja.

Čeprav gre v tem primeru za izrazito naravovarstveno naravnano zakonodajo, pa lahko ugotovimo, da omrežje NATURA 2000 v Evropi že presega ozek naravovarstveni okvir, kar je pogojeno tudi z dejstvom, da tako v Evropi kot tudi v Sloveniji lahko pravzaprav govorimo o vrednotah, ki so nastale med nenehnim prepletom delovanja narave in človeka.

Tako ima omrežje NATURA 2000 ter z njim povezana zavarovana območja, predvsem parki, vedno večjo vlogo pri oblikovanju razvojnih programov držav, regij in občin.

Kaj pravzaprav je zavarovano območje?

Po definiciji, ki jo je sprejela Svetovna zveza za varstvo narave (v nadaljevanju IUCN) in tudi naša naravovarstvena stroka, je zavarovano območje:

območje kopnega ali morja, ki je posebej namenjeno varstvu in ohranitvi biotske raznovrstnosti, skupaj z naravnimi in pripadajočimi kulturnimi dobrinami, in je upravljano prek zakonskih in drugih ustreznih mehanizmov.

Zakon o ohranjanju narave deli zavarovana območja na ožja in širša ter opredeljuje šest kategorij, ki so primerljive tudi z uveljavljeno kategorizacijo IUCN.

Ožja zavarovana območja so strogi naravni rezervat, naravni rezervat in naravni spomenik;

širša zavarovana območja, ki jim večkrat rečemo kar **parki**, pa so **narodni park**, **regijski park** in **krajinski park**.

Za razliko od ožjih zavarovanih območij, ki so izrazito naravovarstveni ukrep, je parkom zakonodaja dala širšo vlogo, saj je parkovna območja opredelila kot območja:

namenjena ohranitvi abiotske, biotske in krajinske raznovrstnosti. Upoštevajo in omogočajo se tudi razvojne možnosti prebivalstva ter duhovna sprostitvev in bogatitev človeka.

Ideja parka v Sloveniji tako sledi konceptu Parki za življenje, ki ga je podprla Svetovna organizacija za varstvo narave IUCN v letu 1994.

Slovenija ima trenutno z različnimi kategorijami zavarovane približno 10% površine. 25% površine evropskih varstvenih območij NATURA 2000 je znotraj zavarovanih območij.

Kakšni so torej naši parki?

Najbolj naravno ohranjena območja Slovenije (in s tem tudi parki) so prav tam, kjer so bile in so še možnosti za razvoj že zaradi naravnih danosti omejene.

Čeprav je vsak park samostojna zgodba, pa lahko strnemo nekaj skupnih značilnosti:

- **demografski problemi** - število prebivalcev upada, prebivalstvo se stara ter odseljuje,
- **naravne in ustvarjene danosti ne omogočajo "dobičkonosnega" kmetijstva in preostalih dejavnosti** - naravne danosti ne omogočajo sodobnega kmetovanja in gozdarjenja, prisotna je drobna posestna struktura, ki je pravzaprav soustvarjala krajinsko podobo, ob vstopu v EU je obstoj malih kmetij še bolj ogrožen, s tem pa tudi naša krajina, veliko je prikrite oz. potencialne brezposelnosti, ni velikih zaposlitvenih središč,
- **"zapuščena" kulturna dediščina** - izgublja se materialna in duhovna kultura,
- **izgublja se prostorska identiteta območij** - arhitekturna podoba naselij in tradicionalna krajina izginjata,
- **komunalna infrastruktura je nerazvita** - oskrba z vodo je pogosto neurejena, prav tako čiščenje komunalnih odpadnih vod, slabe so prometne povezave.

Vendar pa so ta območja prav zato, ker jih je "intenziven" razvoj nekako obšel, "speč" razvojni potencial, ki ga šele odkrivamo.

Ohranjena narava, krajina in kulturna dediščina so temelji identitete prostora in ljudi, ki na tem prostoru živijo. So vrednote že same po sebi. Gre za tako pomembne sestavine prostora, v katerem živimo, in naše nacionalne in regionalne identitete, da so pravzaprav neprecenljive. Hkrati pa je ta dediščina tudi pomemben vir, ki ima velik ekonomski pomen.

Za posamezne ekonomske sektorje je ohranjena narava temeljni in najpomembnejši vir (npr. turizem) in zato izjemno pomemben sestavni del trajnostnega razvoja.

Zavarovana območja so tudi mednarodno razpoznavna blagovna znamka (*Unesco, Ramsar, Alpska konvencija, MAB, NATURA 2000*). Parki so nosilci čezmejnih povezav in marsikje izhodišče za povezovanje evropskih regij. Predvsem pa so zavarovana območja mednarodno spoznani nosilci **trajnostnega razvoja**.

Slovenija se je trajnostnemu razvoju zavezala v vseh strateških razvojnih dokumentih in sektorskih strategijah. Pri njegovem udejanjanju pa nas čaka še veliko izzivov.

Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT), ki deluje pod okriljem Sveta Evrope, je v t. i. *Ljubljanski deklaraciji* zapisala, da: "Trajnosten razvoj ni samo stvar okolja. Obstaja soglasje o treh vidikih trajnostnega razvoja. Prva vključuje gospodarsko rast in razvoj, druga celovitost ekosistema in pozornost do nosilne zmogljivosti in biotske raznovrstnosti, medtem ko tretja obsega vrednote, kot so pravičnost, možnost odločanja, dostopnost in participacija. Poleg teh treh sestavin so Vodilna načela za trajnosten prostorski razvoj evropske celine uvedla še četrto razsežnost, kulturno vzdržnost."

Tako razumljen trajnostni razvoj vsekakor budi optimizem, da bomo znali izkoristiti še ne dovolj izkoriščeno razvojno priložnost Slovenije - ohranjeno naravo in bogato kulturno dediščino.

Kakšen je pravzaprav trajnostni razvoj v parkih?

- parki ne ponujajo koncentracije in hitre rasti delovnih mest, zahtevajo skrb za izobraževanje lokalnega prebivalstva,
- parki terjajo večji napor za oblikovanje raznovrstnih razvojnih jeder in povezovanje različnih sektorjev,
- parki terjajo inovativne razvojne projekte,
- parki niso mesto za take posege v prostor, ki zadovoljijo le ozek podjetniški interes, in ne za gradbene posege, ki bi prinesli velike in hitre zasluge investitorjem, ki prihajajo od "zunaj",
- razvoj v parkih je skrb, da 1 tolar, vložen v "razvoj" danes, čez nekaj let ne bo zahteval 10 tolarjev za popravljanje napak.

Ne bi se nam smele dogajati podobne stvari kot npr. s širitvijo Portoroškega letališča. Pred tremi leti je bilo podaljšanje steze letališča prikazano kot nujno za preživetje letališča in celotnega obalnega turizma. Podaljšanje pa bi zahtevalo poseg v območje krajinskega parka Sečoveljske soline, čemur je naravovarstvo nasprotovalo in tako postalo v očeh "razvojniki" največji zaviralec razvoja. Pred kratkim pa sem prebrala članek, da podaljšanje steze pravzaprav sploh ni potrebno in ne bi dalo takšnih ekonomskih učinkov, kot so jih prikazovale razne študije. Vendar je le malo manjkalo, pa bi izgubili izjemno pomembno območje za razvoj obalnega turizma, okrnjena bi bila proizvodnja soli, uničeno mednarodno pomembno zavarovano območje, imeli pa bi investicijo, ki je bila narejena "v prazno", po možnosti še z državno podporo. Skratka, trajnostni razvoj v parkih je "tek na dolge proge" in tu ni hitrih "zmagovalcev".

Parki so priložnost predvsem za dejavnosti, ki so vezane na lokalne vire (npr. kmetijstvo, kulturna dediščina, turizem, rekreacija), in sicer tako za tiste, ki so neposredno povezane s parkom (nadzor, vodenje obiskovalcev), kot tudi za tiste, ki jih prisotnost parka tako ali drugače spodbuja (kulturne prireditve, raznovrstna turistična ponudba, rekreativne dejavnosti, dopolnilne dejavnosti na kmetijah). Ne smemo tudi pozabiti, da razvoj informacijskih tehnologij in na znanju temelječe družbe lahko prav tem območjem, ki so velikokrat oddaljena od zaposlitvenih središč, omogoči alternativne razvojne programe, in s tem dodatne razvojne možnosti.

Ena od pomembnih priložnosti, ki jo ponujajo parki, je tudi **upravljanje območja**. Park ima **upravljavca** (*kadrovski potencial*) in v Sloveniji še neuveljavljen dokument Načrt upravljanja, ki je neposredna podlaga za pripravo Regionalnih razvojnih programov ter s svojo prostorsko komponento tudi podlaga Prostorski zasnovi regionalnega razvoja.

Načrt upravljanja omogoča **upravljanje s povezovanjem različnih sektorjev**, od kulture, turizma, prostorskega urejanja do regionalnega razvoja in oblikovanja skupne razvojne vizije. To je dokument, v katerem lahko razrešimo marsikatero dilemo, kot npr.

- kmetijstvo **da - toda kakšno,**
- turizem **da - toda koliko,**
- delovna mesta **da - toda kje,**
- cesta **da - toda kako,**
- vodovod **da - toda kdaj.**

Izkušnje pri ustanavljanju krajinskega parka Goričko

Tako v Evropi kot tudi v Sloveniji lahko pravzaprav govorimo o vrednotah, ki so nastale med nenehnim prepletom delovanja narave in človeka. Varstvo biotske pestrosti je tako močno odvisno od primerne rabe naravnih virov oziroma razvoja po načelih trajnosti.

Nosilci trajnostnega razvoja pa so predvsem prebivalci zavarovanih območij in njihova pričakovanja so velika.

Pri nastajanju krajinskega parka Goričko smo poskušali slediti predvsem pričakovanjem in priložnostim, ki jih lahko ponudi park.

Tako smo poleg tega, da smo pripravili naravovarstvene strokovne podlage za zavarovanje, ki bodo lahko dolgoročna podlaga vsem prostorskim in razvojnim dokumentom območja, največjo skrb namenili delu s prebivalci.

Pripravili smo veliko različnih izobraževalnih seminarjev, kot so npr.:

- jezikovni in računalniški tečaji,
- izobraževanje o pripravi projektov, trženja, razvojnih možnosti, ki jih ponuja park,
- predstavitev možnih finančnih virov za razvojne projekte,
- izobraževanje vodnikov po parku,
- predstavitev izkušenj "dobrih praks" v tujini,
- delo v tematskih delovnih skupinah in priprava projektnih predlogov za kandidiranje na raznih razpisih.

V različnih tematskih delovnih skupinah, ki so se ukvarjale s široko paleto tem, je sodelovalo več kot 100 domačinov. Pripravili so razvojne projekte za različna področja, ki so jih ocenili kot pomembna za razvoj območja, kot so:

- sonaravno kmetovanje in dopolnilne dejavnosti na kmetijah, trženje lokalnih proizvodov,
- turistična ponudba parka,
- kulturna dediščina, domače obrti, kulinarika,
- naravovarstvo kot razvojna priložnost - NATURA 2000,
- nove zaposlitvene možnosti - doživljajsko vodenje po parku, tematske in kolesarske poti.

Vzporedno z delom s prebivalstvom smo takrat še bodoči park tudi predstavili javnosti in ga "opremili" z najnujnejšim, da ob ustanovitvi ni bil "gol in bos".

Oblikovana je bila celostna podoba parka, blagovna znamka, turistični zemljevid, brošure, internetna stran, organiziran natečaj za kakovostne spominke, pripravljena razstava domačih obrti, prav tako je bil organiziran dan kulinarike, kolesarski maraton, park se je predstavil na sejmi, opremljene so bile muzejske delavnice in prostori za delovanje parka v državno pomembnem kulturnem spomeniku Grad.

Projekt je prvič (tudi zaradi "prisile" Evrope) ob nastajanju nekega parka združil več ministrstev, ki je vsako finančno podprlo "svoje" projekte, ideje zanje pa so nastale znotraj delovnih skupin.

Sklep

Čeprav so parki že aktivni ne le na področju varstva narave, temveč skrbijo tudi za kulturno dediščino, izvajajo razvojne projekte, skrbijo za svojevrsten turistični produkt, izobražujejo ter skrbijo za mednarodno promocijo Slovenije, bodo svoje poslanstvo v celoti izpolnili lahko šele, ko bodo:

- prepoznani kot eno od obstoječih razvojnih jeder,

- nosilci skupne vizije razvoja na principih trajnosti - na ravni države in na ravni regij ter občin,
- mesto združevanja sektorskih politik (prostor, kultura, turizem, kmetijstvo in razvoj podeželja, regionalni razvoj, izobraževanje ...) in načrtovanja skupnih projektov,
- pripomoček za celovitejše, usklajeno varstvo in razvoj ter s tem zagotovilo za večji sinergijski izkoristek vloženih sredstev,
- nosilci usklajenih mehanizmov za podporo prebivalcem.

Evropska unija v zavarovana območja usmerja številne razvojne programe o regionalnem razvoju, podpora lokalnim skupnostim, kmetijsko-okoljske programe, o razvoju turizma, usposabljanju lokalnega prebivalstva za samozaposlovanje, varstvu narave, ohranjanju kulturne dediščine ipd.

V Sloveniji evropsko primerljiv sistem šele gradimo, zato je še toliko pomembneje, da zavarovana območja postanejo naša skupna skrb.

Viri in literatura

- Zakon o ohranjanju narave /ZON/ (Ur. l. RS, št. 56/1999 (31/2000 - popr.), 110/2002, 119/2002, 41/2004)
- Zakon o varstvu kulturne dediščine /ZVKD/ (Ur.l. RS, št. 7/1999, 110/2002, 126/2003)
- Agencija RS za okolje: Pregled stanja biotske raznovrstnosti in krajinske pestrosti v Sloveniji, Ljubljana, 2001.
- Slabe - Erker Renata: Biotska raznovrstnost kot vir ekonomskega razvoja, Ljubljana, Inštitut za ekonomska raziskovanja, 2003.
- Promoting the Socio-Economic Benefits of Natura 2000. Background Report for the European Conference on 'Promoting the Socio-Economic Benefits of Natura 2000'Brussels, 28.-29. november 2002.
- Ljubljanska deklaracija o prostorski razsežnosti vzdržnega razvoja / Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT), 16.-17. 9. 2003, Ljubljana, Slovenija.
http://www.gov.si/upr/doc/CEMAT_Ljubljanska_deklaracija.pdf
- INTERNATIONAL CULTURAL TOURISM CHARTER. Managing Tourism at Places of Heritage Significance (1999), Adopted by ICOMOS at the 12th General Assembly in Mexico, oktober 1999.
http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.pdf
- V. IUCN Svetovni kongres parkov - O Durbanskem sporazumu in akcijskem načrtu
<http://www.iucn..org/themes/wcpa/wpc2003/english/outputs/durban.htm#daac>

5. Prostorske vrednote kot dediščina

dr. Naško Križnar

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

I

Na splošno je med ljudmi več razumevanja za varovanje naravnih vrednot kot kulturne dediščine. Pri naravnih vrednotah hitro najdemo skupen interes, saj danes veliko ljudi rado pokaže svoj razsvetljeni odnos do okolja. Zavzemanje za čisto okolje in ohranitev nedotaknjene narave je danes tako rekoč modno. Po drugi strani pa narava ne polemizira, ne komunicira, ne naslavlja predlogov in protestov, naj ravnamo z njo izkoriščevalsko ali pa po sodobnih spoznanjih o pomembnosti ohranitve naravnega okolja. V primeru kulturne dediščine je drugače. Pred sabo imamo človeka, subjekt, ki želi soodločati o razvoju svojega bivalnega okolja. Individualno dojetje prostorskih vrednot povzroča konflikte pri prostorskih posegih, kjer vsaka stran trdi, da je njen interes nad drugimi. Zato je zelo važno, da bi se zedinili, katere so tiste prostorske vrednote, ki bi jih pri prostorskem načrtovanju upoštevali kot nedotakljivo točko. Morda je priložnost za to ravno zdaj, ko govorimo o problematiki zavarovanih območij. Nisem prepričan, da se predlagatelji in upravljalci zavarovanih območij zavedajo kompleksnosti problematike, ko gre za občutljiva vprašanja razmerja med različnimi vrednotami v prostoru, med katere spadajo kulturna dediščina, naravne vrednote in prostorske vrednote. Ne dvomim pa, da bi morale biti te vrednote eden bistvenih razlogov za ustanovitev zavarovanih območij.

Z vlogo dediščine na zavarovanem območju sem se prvokrat srečal v Triglavskem narodnem parku, v katerega so zajeta tudi naseljena območja, kar ima za posledico večje upoštevanje kulturne dediščine kot v drugih nacionalnih parkih. Spoznaval sem primer živinoreje in visokogorskega planšarstva v Trenti. To je bil včasih zelo prefinjen sistem gospodarjenja na podlagi ravnotežja med človekom in naravo. Ko so izginile vrednote, ki so ga ustvarile, se je ta sistem zrušil. Bil je preveč krhek in kompleksen, da bi v novih okoliščinah preživel. Ta proces je tematiziran v znani pravljici o Zlatorogu. Nekdanje trentarsko planšarstvo je lep primer, kako neka (mono)kultura popolnoma zapolni prostor, v katerem živi, in dalje, kako prostor degradira, če izgine kultura, ki ga je ustvarila.

II

Vsak prostor že sam na sebi vsebuje neke vrednote, ki jim je treba prisluhniti. V njem pa naletimo tudi na človekove posege ali rezultate sovplivanja narave in človeka. Procese, manifestacije in dinamične povezave na ozadju omenjenih razmerij imenujemo etnologi tudi kultura. Če neka skupnost sestavine kulture prepozna kot bistvene za njen obstoj oz. za kakovost bivanja, pa to kulturo imenujemo dediščina. S to besedo želimo poudariti, da je treba s temi kulturnimi sestavinami ravnati enako spoštljivo kot z vsako dediščino, ki jo prejmemo od prednikov.

Prostorske vrednote torej lahko nastajajo s človekovo intervencijo v prostoru ali pa zgolj z njegovo percepcijo prostora. Zato je dediščina v vsakem kraju in za vsakogar nekaj drugega. Prostori se razlikujejo, kot se razlikujemo ljudje. Pravimo, da ima vsak prostor svojega duha.

Dediščina in prostor sta neločljivo povezana in tako tudi njune kvalitete in vrednote, ki ne morejo obstajati zunaj prostora, v katerem so nastale. Zato lahko tudi o prostorskih vrednotah govorimo kot o dediščini.

Glavno spoznanje pri obravnavi razmerja med dediščino in prostorom je potreba po celovitem pogledu na prostor z dediščino. Ni mogoče spoznati kakovosti prostora, če upoštevamo samo posamezne sestavine, npr. stavbarstvo, kulturno krajino itd. ali samo materialno kulturo, ne pa tudi duhovne in socialne.

Dediščina je vse kulturno okolje, ki ga je ustvaril človek v zgodovinskem razvoju prostora. To so njegove sledi v prostoru, ki jih iz roda v rod, iz ene razvojne faze v drugo spoznavamo kot pomembne in kot nepogrešljivo sestavino kakovosti bivanja. Tako nastajajo dediščinski sistemi in območja, v katerih se prepletajo človekove dejavnosti, njegove vrednote in naravne danosti prostora.

V našem času se oblikuje nova podoba vloge dediščine v prostoru oz. novo razumevanje njenega razmerja, ki ga je treba upoštevati pri načrtovanju prostorskih posegov in pri upravljanju s prostorom.

III

Pri določanju dediščinskih sistemov in območij se mi zdi vloga znanosti oz. znanstvenih raziskav izjemno pomembna. Sistematično je treba zbrati sledove dediščine v prostoru in na podlagi njihove analize izdelati zgodovinski razvoj kulturnih vzorcev ter ugotoviti ravnotežje med dediščino, okoljem in človekovimi posegi vanj. To ravnotežje je včasih zelo krhko in vsaka napaka lahko izniči stoletni razvoj prostora ter za dolgo onemogoči kakovostno bivanje v njem.

Pred vsakim posegom v prostor bi morali opraviti večdisciplinarne raziskovalne naloge. Slovenija ni velika dežela, na področju dediščine je bilo opravljeno že precej raziskovalnega dela. V srednjeročnem razdobju bi lahko izdelali temeljito študijo prostorskih vrednot in dediščinskih sistemov, ki bi bila temelj za nadaljnje posege v prostor, tako za določanje prepovedi kot za določanje prioritet. Predvsem pa bi taka študija služila pri načrtovanju zaščitenih območij. Natura 2000 kaže, da je naravoslovcem to že uspelo. Če bi se zgledovali pri njih, bi nov projekt lahko imenovali Dediščina 2005.

Izkušnja z zavarovanimi območji je lahko dobra priložnost za ohranjanje dediščinskih in prostorskih vrednot tudi na nezavarovanih območjih. Hkrati pa zavarovana območja ne smejo pomeniti ustavitve razvoja dediščine in prostorskih vrednot. Eno

od spoznanj pri preučevanju kulture je namreč paradoks, da **praviloma preživijo le kulturni sistemi, ki se prilagodijo novim razmeram**. Primer tega so letne verske šege od poganstva do krščanstva in današnjih dni. Še ožje: šege zimskega kroga. Poganske so preživele tako, da so se razporedile od 1. novembra do pusta v spremenjenih družbenih in duhovnih razmerah. Če bi vztrajale v starih okvirih, bi propadle. Nekatere tudi so.

To bi bil lahko koristen nauk za romantične predstave o zavarovanih območjih. Če na teh območjih ne bo mogoč živ razvoj dediščinskih sistemov, bodo ostali samo fragmenti dediščine, prežitki, lupine, muzejski predmeti.

IV

Na žalost imajo največji vpliv na upravljanje s prostorom kapitalske skupine investitorjev, ki jim je najmanj mar za dediščino prostora in za kakovost bivanja državljanov. Na prostor gledajo kot na ekonomsko vrednoto, ne na kulturno in družbeno. Hkrati pa iz lokalnih skupnosti, zlasti na podeželju, prihajajo pobude za izboljšanje kakovosti življenja na podlagi ozaveščanja krajevnih vrednot. Navadno začnejo s tem posamezniki, zberejo somišljenike in začnejo se dejavnosti, ki praviloma vse temeljijo na krajevni dediščini.

Predstavil bom tri različne primere iz treh slovenskih krajev.

Kambreško

Etnološka skupina Kontrabant čez Idrijo v okviru Turistično rekreacijskega društva Globočak povezuje večje število krajanov različnih starosti na kulturnem področju. S tem pa je mišljena zelo široka dejavnost: od zbiranja zgodovinskih podatkov in dokumentov, do ljudskih iger in drugih kulturnih prireditev ter lepšanja videza kraja. V zadnjem času je skupina še posebej dejavna pri obnavljanju stikov s Slovenci onkraj meje. V dediščino kraja spada namreč tudi enoten kulturni prostor. Pred vstopom Slovenije v EU je skupina organizirala prostovoljno trebljenje stare ceste, ki je nekoč vodila čez reko Idrijo na italijansko stran. Na mostu ob nekdanjem mejnem prehodu so 1. maja 2004 pripravili eno od občinskih proslav, s predstavitvijo duhovite komedije Kontrabant čez Idrijo.

Ni treba posebej poudarjati, da je dejavnost omenjene skupine pomembna za ohranjanje enotnega kulturnega prostora in s tem za pomemben vidik regionalnega povezovanja, ki sega čez okvire lokalne skupnosti. Leta 2005 se je društvo vključilo v občinski projekt Interreg IIIa za spodbujanje in razvoj čezmejnega turizma.

Stražišče

Leta 2001 je bila v Stražišču ustanovljena Civilno družbena pobuda za ozaveščanje krajevni prostorskih vrednot in dediščine, po katastrofalni zazidavi Sorškega polja z industrijskimi obrati. Razvila se je iz spontanega odpora nekaterih kmetov proti novim načrtom odtujitve kmetijskih zemljišč in dokončnemu uničenju Sorškega polja v Stražišču.

Tudi ta dejavnost temelji na želji po večjem upoštevanju krajevnih vrednot pri prostorskem načrtovanju in opozarja na nespametne prostorske posege, ki lahko dolgoročno močno zmanjšajo kakovost bivanja v kraju ter za vedno zabrišejo sledove dediščine in prostorskih vrednot. Dejavnost Civilno družbene pobude je mnogim krajanom odkrila krajevne prostorske vrednote, o katerih prej niso niti razmišljali. Primer Stražišča potrjuje misel, da razvoj brez upoštevanja krajevnih vrednot vodi v osiromašenje prostora.

Veliki Okič

Etnografsko društvo Orači Okič so ustanovili krajanji okoli njihove tradicionalne pustne dejavnosti. V tem delu Slovenije je močna pustovalska kultura eden od pomembnih dejavnikov združevanja ljudi in krajevne identitete. Novi časi zahtevajo novo organiziranost. Skupina goji tradicionalne pustne like, kot so koranti, orači in rusa, ter z njimi gostuje po Sloveniji in Hrvaškem. Z ustanovitvijo društva so dejavnost razširili na vse leto. S skupnimi močmi so po starinskem načinu obnovili leseno "cimpračo", v kateri hranijo rekvizite in kjer se redno sestajajo. Vsako leto izdajo koledar in zbirajo dokumente o svoji dejavnosti. Društvo ima podporne člane tudi v drugih okoliških krajih. Dejavnost društva omogoča prilagajanje pustnih šeg modernim časom in preprečuje, da bi tradicija zamrla.

Čeprav so omenjeni primeri na prvi pogled zelo različni, imajo mnogo skupnega. Vse omenjene dejavnosti nastajajo v povezavi s kulturnimi in prostorskimi vrednotami kraja. Opirajo se na latentni tok vrednot, ki jih skušajo prilagoditi sodobnim časom in vključiti v sodobne življenjske tokove. S tem postajajo krajevne dediščinske vrednote dejavnik združevanja ljudi in krajevne identitete.

Tako se oblikujejo nekakšna dediščinska jedra, ki prenašajo duh kraja skozi čas. Gre za nov vzorec razumevanja tradicijske kulture, ki povezuje različne kulturne sestavine v celoto in jih ne ločuje od prostora, v katerem so nastale in v katerem živijo. Ta vzorec bi lahko uporabili tudi na zavarovanih območjih. Pozitivna pobuda krajanov za ohranjanje krajevnih vrednot je najboljša zagotovilo za obstoj zavarovanih območjih. Omenjene dejavnosti so v bistvu ponotranjena potreba ljudi za ohranjanje vrednot, ki izboljšujejo kakovost bivanja. Ne gre torej za zavarovanje ozemlja, temveč njegove vsebine.

V

Zavarovana območja ne bi smela biti alibi za slabo ravnanje s preostankom prostora, da ne bi kdo očital, češ, v zavarovanih območjih se borimo za ohranjanje prostorskih vrednot in dediščine, v preostalih življenjskih prostorih pa mižimo pred uničevanjem dediščine in kakovostnih prostorskih vrednot. Zavarovana območja ne smejo postati roža na mizah podjetnih poslovnežev, ki pozidavajo rodovitno zemljo okoli mest s supermarketi in industrijskimi obrati, v nedeljo pa se radi podajo v zavarovana območja na kmečki turizem.

V Sloveniji je vse manj prostora za udobne širitvene posege. Vsi se moramo zavedati, da je prostor omejen, zato je treba o vsakem posegu temeljito premisliti. V Sloveniji je samo ena šestina ravninske zemlje. Zdi se, da trenutno poteka bitka za lastninjenje kmetijskih zemljišč, ki jih zapuščajo upokojeni, ostareli in osamelih kmetje. (Še bolj žalostno je, da zemljo in kmetijsko dejavnost opuščajo mladi dediči družinskih kmetij!) Ne bi smeli dopustiti, da pri prevzemu teh zemljišč prevlada kapitalna logika, grabežljivost in preračunljiv odnos lokalnih skupnosti do tega nezazidanega prostora. Ta zemljišča naj ostanejo namenjena kmetijstvu ali fondu kakovostnih zemljišč za prihodnost. Naj jih kupijo kmetje, ki bi radi ostali v tej dejavnosti in jo razširili.

V nasprotju s to zamisljajo pa nekatere občine povečujejo vrednost svojega premoženja s preimenovanjem kmetijske zemlje v zazidalno ter s tem pospešujejo zlorabe in neprimerne posege v prostor. Občinski oddelki za urejanje prostora nato popustijo pritiskom špekulantov z zazidalno zemljo in naključnim kratkoročnim investitorjem ter njim na ljubo prilagodijo družbene plane.

Slovenija je sprejela številne mednarodne konvencije o urejanju prostora, upoštevanju krajevne dediščine ter prostorskih vrednot in vpliva prebivalcev na prostorsko urejanje. Med njimi so npr.:

1. **Direktiva Sveta 85/337/EEC** o oceni vplivov določenih javnih in zasebnih projektov na okolje.
2. Konvencija o evropski stavbni dediščini (**Granadska konvencija**, Svet Evrope 1985). Ureja ne le varstvo dediščine, ki je posebej varovana, temveč tudi njene okolice oziroma celot, kjer posamezni deli sami po sebi nimajo vrednosti dediščine, vendar prispevajo h kakovosti življenja.
3. **Aarhuška konvencija** 1998, konvencija o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah. Ratificirala jo je tudi Slovenija še pred vstopom v EU. Pojem okolja vsebuje tudi kulturno dediščino (stavbno, arheološko, krajinsko).
4. **Direktiva 2001/42/ES** Evropskega parlamenta in Sveta o presoji vplivov nekaterih načrtov in programov na okolje.
5. **Evropska konvencija o krajini**, Firenze 2002. Krajina je območje kot ga zaznavajo ljudje in katerega značilnosti so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in/ali človekovih dejavnikov. Trije glavni ukrepi krajinske politike: varstvo, upravljanje, urejanje. Velja za vse vrste krajine, tudi za mestne in degradirane. Za vsako krajino je treba določiti cilje kakovosti.
6. **Zakon o varstvu dediščine 2004**. Območja dediščine z določenim varstvenim režimom so "okoljska izhodišča". Celovite presoje vplivov na okolje je treba upoštevati že v fazi strateškega planiranja, zanje je odgovoren pripravljavec planov. Presoje je treba upoštevati tudi v izvedbeni fazi, če tega ni bilo storjenega v strateški fazi. Zagotovljeno mora biti sodelovanje javnosti.

Vse omenjene konvencije kažejo na tendenco, da okolje in kakovost bivanja postajata v Evropi del človekovih pravic. Zato urejanje prostora ne bi smelo biti odvisno od

prostega trgovanja z nezazidanimi zemljišči in od samovolje investorjev. Vse konvencije dajejo veliko pravic ljudem pri odločanju o prostorskih posegih, a se ta pravica navadno konča pri visoko donečih uvodnih poglavjih družbenih planov. Izvedbene aktivnosti pa grejo v obratno smer, ne glede na strokovne ugotovitve, na mnenje ljudi, na dediščino ali na kakovost bivanja.

VI

Prizadevanje za ustanovitev zavarovanih območij je v bistvu prizadevanje za kakovost bivanja na vsem ozemlju Slovenije. V obeh primerih gre za upravljanje s prostorom, ki naj bi ohranilo krajevne vrednote, a hkrati omogočilo krajevni razvoj. Zato bi morali veliko več storiti za preseganje konfliktnosti obeh omenjenih komponent. To je mogoče le s preusmeritvijo v trajnostni razvoj, pri katerem je eno glavnih načel, da načrtovani posegi v prostor ne smejo izničiti vrednot, ki so že v tem prostoru in bodo nekoč v prihodnosti lahko potencialni vir razvoja. Dovoljen je samo razvoj, ki omogoča ponovno vzpostavitev prvotnega stanja oz. nadaljnji obstoj prostorskih vrednot. Med najočitnejšimi takimi vrednotami so pridelovalna zemlja, gozd, kulturna krajina, stara urbanistična jedra, pogledi itd. Vsak kraj mora sam določiti cilje kakovosti. To bi morali poznati vsi nosilci odgovornih funkcij. Pri tem imata veliko vlogo ozaveščenost in izobrazba odgovornih.

V zvezi s to problematiko predlagam naslednje dolgoročne dejavnosti:

1. **Večdisciplinarna znanstvena raziskava prostorskih in dediščinskih vrednot -**

S tem projektom nacionalnega pomena bi dobili sistematičen pregled dediščinskih območij v Sloveniji. Po njem bi se ravnali zakonodajalci pri določanju zavarovanih območij in načrtovalci prostora pri vseh posegih v prostor, od lokalnih skupnosti do države. Ta projekt bi bil še posebej pomemben za regionalni razvoj Slovenije, zlasti v luči politike EU do pospešenega razvoja podeželja, ki bi moral sloneti na najkakovostnejši dediščini.

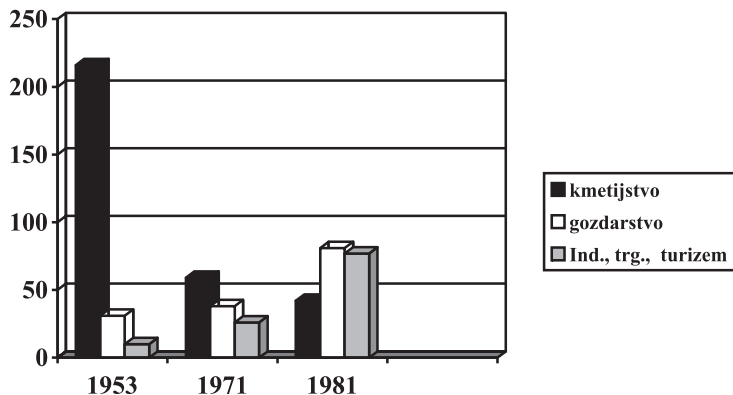
2. **Izobraževanje -** Vsem politikom na občinski ravni, na ravni strank, vlade, ministrstev, državnega zbora in državnega sveta bi morali še pred prevzemom odgovornih funkcij omogočiti obvezno izobraževanje o temeljih dediščinskih sistemov in območij v Sloveniji ter o povezavi prostorskih vrednot in dediščine s kakovostjo bivanja in z nacionalno identiteto. Če nimajo osnovnega znanja o tem, ne morejo delovati v korist državljanov, ki so jih izvolili. Takega izobraževanja bi morali biti deležni tudi vsi poslovni ljudje, ki so odgovorni za velike investicije in od katerih največkrat prihajajo nespametne zahteve za posege v prostor dediščine in v dediščino prostora.

6. Dolina Trenta v Triglavskem narodnem parku

Marko Pretner
Informacijsko središče TNP v Trenti

Za boljše razumevanje razvojnih težav doline Trenta se je treba seznaniti s tem, kaj se je v preteklosti dogajalo z dvema gospodarskima dejavnostma; kmetijstvom in turizmom. Kmetijstvo je bilo edina dejavnost, s katero so se prebivalci doline preživljali od zaprtja rudnikov in fužin (konec 18. stoletja) do 2. svetovne vojne, medtem ko je turizem v dolini prisoten že od začetka prejšnjega stoletja.

Kmetijstvo je vedno temeljilo na živinoreji, reji drobnice. Vrhunec je doživljalo v obdobju med obema vojnama - italijanske okupacije, ko je bilo v dolini Trente približno 8.000 glav drobnice. Hitro po drugi svetovni vojni je bil interes po izkoriščanju gozdov tako močan, da so spremenili zakonodajo in začeli s strogim omejevanjem paše drobnice, predvsem koz. V tem času je postalo gozdarstvo zelo razvito. Zagotavljalo je veliko delovnih mest (približno 120 samo v dolini Trente). Dolina se je začela postopoma, pozneje pa vse hitreje prazniti. Predvsem mlajši moški brez zaposlitve, so iskali delo zunaj doline, ali celo v tujini. Kmetijska dejavnost je začela hitro upadati. Od nekdanj 13 pašnih planin, sta na začetku sedemdesetih let delovali samo še dve. Kmetje so začeli opuščati najboljše pašnike in travnike, ne samo na planinah, ki so bile za mehanizacijo nedostopne, ampak tudi v dolinah. Rezultat vsega tega je bilo propadanje kulturne krajine, in s tem tudi dediščine, običajev in navad.

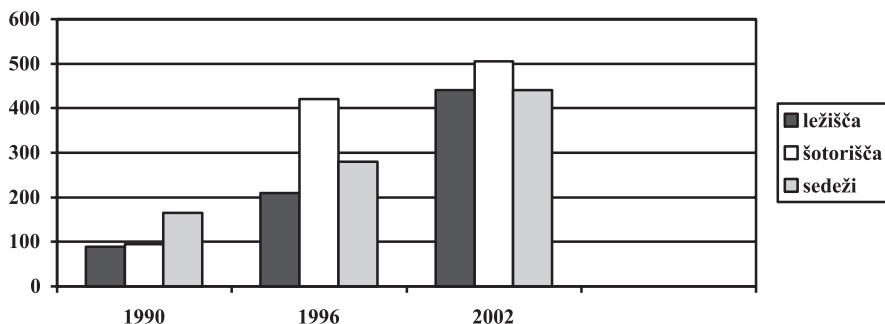
Grafikon 1: Gibanje aktivnega prebivalstva v dolini Trente po dejavnostih.

Prvi zametki **turizma** segajo v konec 19. stoletja, ko so v dolino prihajali prvi obiskovalci. Največ zaslug za to ima dr. Julius Kugy, ki je s svojimi knjigami širši javnosti prvi predstavil lepote Julijskih Alp, še posebej doline Trente in Soče. Po drugi svetovni vojni je turizem v dolini doživljal svoj razcvet. Predvsem so obiskovalci zahajali v počitniške domove, okrevališča in zdravilišča. Trenta je postajala vse bolj zanimiva za

izletniški turizem. Vendar je že v sedemdesetih letih opaziti hitro upadanje nočitev in opuščanje te dejavnosti. Vzroke lahko iščemo predvsem v pospešenem vlaganju v turistično infrastrukturo zimsko-letnega turističnega centra v Bovcu. Dolina je tonila v vse večjo recesijo in zaradi neustrezne prostorske politike tudi v izseljevanje lokalnega prebivalstva. Nov zalet v razvoju turizma je dolina doživela konec osemdesetih in, ko je takratna občina Tolmin naredila razvojni program za oživljanje doline Trente. Program je zajemal več dejavnosti (zaposlitev pospeševalca razvoja - Siniše Germovška, vrnitev zdravnika v dolino ...). Hkrati je TNP začel z dejavnostmi za izgradnjo svojega prvega informacijskega središča. Naklonjenost v razvoju zaostali in zapostavljeni dolini je botrovala, da je bil med letoma 1989 in 1995 preurejen italijanski vojaški objekt v sodobno Informacijsko središče, poimenovano Dom Trenta. Dom ima poleg razstavnih prostorov, namenjenih obiskovalcem parka, še prostore za krajane, turistično društvo, namestitvene zmogljivosti (apartmaje) in manjšo ambulanto, ki deluje dvakrat tedensko. Vse iz omenjenega programa za razvoj doline, je botrovalo, da je dolina v zadnjem desetletju v razvoju naredila velik preskok. Lahko bi govorili o neke vrste "zgodbi o uspehu".

Informacijsko središče TNP je imelo v tej "zgodbi" zelo pomembno vlogo. Od Siniše Germovška je prevzelo vlogo pospeševalca razvoja doline. Večina idej, sprememb in pobud je prišlo prav iz te hiše. Začela so delovati razna društva, aktiv kmečkih žena. Delovanje TD se je postavilo na nove temelje. V Domu Trenta so bile organizirane številne vidne prireditve (kulturne, športne, prireditve z naravovarstveno vsebino ...). Nekatere so postale tradicionalne in bistveno prispevajo k večji prepoznavnosti doline, tako v Sloveniji, kot v svetu (Mednarodni glasbeni forum pod pokroviteljstvom Dunajskih filharmonikov ...).

V zadnjem obdobju, sicer hitrega razvoja turizma, so bile investicije (razen nekaterih izjem) usmerjene predvsem v nastanitvene zmogljivosti. Večina ponudbe sloni na sobah in apartmajih brez prehrane in dodatne ponudbe, kar se izraža v izraziti sezonski ponudbi in krajšem povprečnem času bivanja obiskovalcev. Ponudniki se ne odločajo in nimajo možnosti (predvsem sredstev) za uvajanje dodatne ponudbe.

Grafikon 2: Gibanje št. ležišč v sobah in apartmajih, šotorišč v kampih in št. sedežev v gostiščih od leta 1990 do 2002.

Na drugi strani opuščanje kmetijske dejavnosti povzroča propadanje kulturne krajine, kar se najbolj izraža v zaraščanju nekdanj obdelanih kmetijskih površin in propadanju značilne stavbne dediščine. Lahko rečemo, da s tem dolina izgublja svojo identiteto in podobo, kar je bistvena podlaga za nadgradnjo turistične ponudbe in s tem omogočanje splošnega razvoja doline.

Pri tem ne smemo pozabiti omeniti vse večjega pritiska na prostor, in sicer potencialnih lastnikov počitniških hiš, ki se zaradi omejitev prostorske zakonodaje, velikokrat odločajo za črne gradnje, spreminjanje namembnosti objektov in površin, ter s tem še dodatno pospešujejo propadanje krajine. Hkrati vnašajo v dolino navade iz svojih okolij (rampe, ograjevanje zasebne lastnine, omejevanje gibanja po nekdanj služnostnih poteh in prehodih ...), čemur se lokalno prebivalstvo zaradi nesorazmerja v številčnosti le s težavo upira.

Vsa zgoraj naštetá dejstva so spodbudila, da so se na začetku leta 2003 združili vsi pomembnejši ponudniki in institucije v tako imenovano mrežo (razvojno koalicijo) Trenta. Narejen je bil program razvoja doline Trenta, ki je temeljil predvsem na izboljšanju dodatne ponudbe, in s tem podaljšanju poletne turistične sezone, kot edine perspektivne gospodarske dejavnosti v dolini. Program obsega tudi nekatere aktivnosti za ohranitev, sicer že do skrajnosti zamrle kmetijske dejavnosti. Obe dejavnosti, kmetijstvo in turizem, sta med seboj nerazdružljivo povezani. Brez kmetovanja in s tem ohranjanja kulturne krajine, dediščine in navsezadnje avtentičnosti ponudbe, razvoj turizma dolgoročno nima možnosti.

V mreži Trenta so skoraj vsi ponudniki v vaseh Lepena, Soča in Trenta, Občina Bovec oz. LTO Bovec, TNP, KS Soča Trenta, TD Soča Trenta, Zadruga Soča Trenta in LD Soča. Osnovni strateški cilj mreže, ob pogoju ohranitve edine primerjalne prednosti, narave, je oblikovati razvojno koalicijo, katere nosilec bo Razvojna Zadruga Soča Trenta, lastnica MHE Krajcarca. Naslednji cilj mreže je izkoristiti vse razvojne potencialne. Najpomembnejša primerjalna prednost doline je nedvomno ohranjenost narave. V dolini so številne slabo izkoriščene prenočitvene zmogljivosti, kar je za dolino pomemben potencial. Vse aktivnosti naj bi vodile k čim bolj celoviti turistični ponudbi. Večja turistična središča oz. urbana središča so oddaljena od 2030 km (Bovec, Kranjska Gora). Vsi naštetá cilji pa bodo vodili v izboljšanje življenjskega standarda in s tem v večje zaposlovanje oz. vračanje v dolino.

Program predvideva predvsem razvoj dodatne ponudbe pomladi in jeseni, podaljšanje poletne sezone in delno tudi zimsko sezono. Ravno tako so predvidena vlaganja v infrastrukturo, ki je v dolini zaradi dolgoletnega zapostavljanja skromno razvita. Posebnosti doline (strma pobočja, ozka in izjemno globoka dolina, ki pa ima zaradi odprtosti proti morju blago klimo) dajejo velike možnosti za razvijanje svojvrstnih turističnih programov in proizvodov. Strokovno vodenje, opazovanje divjih živali v svojih zimovališčih, pohodništvo, sankanje, tek na smučeh in krpljanje so samo nekatere dejavnosti, ki so omenjene v programu.

Mreža je v zadnjem času že dosegla nekaj rezultatov. Narejena je bila celostna grafična podoba doline Trenta, predvsem z namenom spreminjanja stereotipa, "Trenta je zanimiva samo poleti". Tako je nastal naslednji znak s sloganom *Štirje letni počasi*.

TRENTA

V razvoju je tudi portal doline Trenta, ki bo predstavil dolino in omogočal uvajanja rezervacijskega sistema za vse ponudnike v dolini.

Triglavski narodni park si je z delovanjem informacijskega središča in sodelovanjem v zgoraj naštetih dejavnostih v dolini, pridobil med lokalnim prebivalstvom veliko zaupanja. Pri veliko ljudeh je bil presežen stereotip zavarovanega območja kot ovire za razvoj. Ravno nasprotno. S tem si je TNP zagotovil tudi boljše sodelovanje z vsemi upravljavci prostora in institucijami, ki neposredno ali posredno delujejo v širšem prostoru (kmetijska svetovalna služba, občina, ZGS ...) S programom razvoja doline Trenta je nastala dobra podlaga za izdelavo upravljalškega načrta zavarovanega območja. Takšno sodelovanje z lokalnimi skupnostmi v TNP se lahko uporabi kot primer "dobre prakse".

Največja pridobitev zavarovanega območja je nedvomno boljše, učinkovitejše in preprostejše varovanje vrednot, zaradi katerih je bil TNP ustanovljen. Prebivalci parka so najboljši "naravovarstveniki".

Sklenemo lahko, da je park lahko primeren skrbnik oz. pospeševalec razvoja ponavadi nerazvitih in zapostavljenih dolin in vasi v zavarovanih območjih. Za to, da zavarovano območje lahko prevzame takšno vlogo, pa potrebuje ustrezno zakonsko podlago. V zadnjem času smo bili priča spreminjanja zakona o TNP, v katerega je bilo nemogoče vgraditi nekaj členov, ki bi zagotovili pravno podlago za pomoč pri razvoju naselij v parku. Samo "uzakonjen" razvoj je lahko učinkovit in primeren za zavarovana območja. Poleg tega pa je tako za "naravovarstvo", kot za gospodarski razvoj zavarovanih območij, potreben večji posluš države, predvsem pri zagotavljanju potrebnih sredstev, kot so ga vsa zavarovana območja v Sloveniji trenutno deležna.

7. How to restore (in) a protected area, or the role of Stadsherstel Amsterdam in restoring the city

W. M. N. Eggenkamp, *director*

Stadsherstel Amsterdam n.v. (The company for City restoration)

Something about the history of Amsterdam

Amsterdam is not a very old city. In the 13th century it was no more than a fishing-village on the mouth of the river Amstel at the IJ, as that part of the Southern Sea directly opposite Amsterdam is called. Amsterdam lies as the most parts of Holland beyond the sea-level. So an ingenious system of dikes, canals, sluices and locks is necessary to live there. In the course of years Amsterdam became a big trade city over water. In the 17th century Amsterdam was the most important trade-city of the world. Trade was there not only to the far East to countries like Indonesia or Japan, but too to Scandinavia and East Europe.

In that time Amsterdam was growing around her medieval town. Famous are the three big canals round the old city, called the Herengracht (canal of the lords), the Keizersgracht (canal of the emperors) and the Prinsengracht (canal of the princes). Amsterdam is not a city of palaces, but a city of citizens or commoners. So you don't find palaces, but houses for these citizens, but the rich people had of course very beautiful houses and these are like little palaces.

After the 17th century the time of prosperity was over and that's why Amsterdam didn't grow further till the end of the 19th century. The area within the fortresses of the 17th century was even too big for the people, who lived there in that time.

On the half of the 19th century the fortresses were pulled down. In the last part of the 19th century a period of prosperity came. And in that time Amsterdam could grow further outside the walls.

Fortunately Amsterdam had no big wars or big fires in the 18th and 19th century, so in the beginning of the 20th century the city was relatively undamaged in its structure and buildings.

Amsterdam is the biggest old city in the Netherlands. It has the size of about 800 hectares. The inner city of Leiden, the second city in the 17th century, is about 200 hectares. Amsterdam is a water city, sometimes called the Venice of the North. It consists of about 90 islands, divided by around 100 kilometres canals and connected by about 200 bridges. Since 1999 it is a protected area. It has 20.000 buildings, 1/3 is dating before 1850. There are 7000 national listed monuments and within two years Amsterdam has about 1000 municipal listed monuments.

Recently the procedure was started to rank the inner city on the world heritage list of the Unesco.

Amsterdam after the second World War

As in most cities in Europe, the historic part of Amsterdam was in desperate need of restoration after World War II. Although Amsterdam did not suffer much war damage, since there hardly had been any bombing, the inner city looked like a war zone. Part of the damage was caused by neglect and lack of maintenance during the depression years in the 1930's. The larger part of the deterioration, though, had a much more sinister cause. The houses of the deported Jews were stripped of all the wooden parts, including supporting beams, when the German occupier forbade the sale of fuel to civilians. The wood ended up in the stoves of the Amsterdam citizens.

During the post war period, both the central and local authorities in The Netherlands concentrated on the construction of as many houses as possible in suburban areas. The old city centres were not considered appropriate for the housing of people. Thus the unique townscape of numerous historic dwelling houses in Amsterdam was being further neglected. According to the Amsterdam city council the inner city was more suitable as a business centre, shopping area and for cultural purposes like opera, concerts, museums and theatre. Therefore it was necessary to make the centre accessible to automobiles. This meant filling up canals and converting them into roads. It also meant pulling down houses in order to have enough space for a vehicular flow to and from the centre and for car parks in the inner city. The buildings considered less valuable - including many 17th and 18th century dwelling houses - were to be pulled down for this modernisation. Only the more remarkable buildings were to be restored. These measures resulted in the erosion of the townscape.

The acceptance of these plans by the city council in the early 1950's marked the beginning of a countermovement by the local inhabitants. The people came to see that the historic centre was indeed very decrepit, but not at all lost and very worthwhile saving. The more the results of these plans came to light by actual demolishing of complete streets, the more the protests grew. At first the countermovement was carried by respectable monument lovers from the upper strata of society. It was characterized by the search for cooperation with the local authorities and by taking restorations of the smaller dwelling houses into their own hands. But in the sixties the protest generation sided with the monument lovers and their way of working was quite different. They sought the confrontation with the authorities.

Of great influence in that period was the decision in 1968 to construct an Underground from the south-east of the city to the central station, that was built at the end of the 19th century on a new constructed island in the waterfront of the old city in the IJ. For that purpose many houses for a length of 3,5 kilometres had to pull down.

Nowadays the central line is on construction but with more developed methods, so that no buildings have to be demolished.

The resistance against these plans and the demolishing of the buildings brought the protest generation and the monuments-lovers together. This particular alliance led ultimately to a change in policy of the local government. The large-scale destruction of the historic structure of the city made way for a street-to-street approach. In this approach the existing buildings were the starting point around which the plans were drawn up. In the areas where large scale demolishing had already taken place, the new buildings were put up according to the old street patterns.

In Amsterdam - and indeed in the whole of The Netherlands - the idea of how to develop historic cities changed during the 1960's and 1970's. This change was brought about by concerned citizens, who fought for their living environment and cultural heritage. Since then the city of Amsterdam does not think twice, but a hundred times before pulling down any historical building. The tide had turned.

The founding of Stadsherstel

As already stated, the first countermovement against the plans of the city was carried out by members of the upper classes. The founding of Stadsherstel is the best example of this. It was founded by members of an association called the Amsterdamse Kring (Amsterdam Circle), a club of leading persons from the most important sectors of Amsterdam society. Even the mayor and the aldermen of the city were members. Within this society a group of concerned individuals decided something had to be done about the, what they thought to be, ruinous plans of the local authorities.

Many consultations with mayor and aldermen followed, but without result. The president of the Amsterdamse Kring - who was in daily life president of the Amstel Brewery - then proposed to take the initiative himself. He was inspired by a young artist, Geurt Brinkgreve, who developed the idea of founding a company, independent of the city council, which would try to halt the decline of the old city. Brinkgreve had written a memorandum on this matter. He cooperated with the head of the - very small - department for conservation of the city, Ruud Meischke, who thought the plans of his colleagues in the department of city planning were disastrous. This civil servant however had to remain anonymous, because he was bound by the official policy of the city council.

Within the Amsterdamse Kring a committee was founded, named De Stad Amsterdam (The City of Amsterdam), to concretize Brinkgreve's plans. It was decided to establish a limited liability company (Naamloze Vennootschap), which meant that the company's capital would come from shareholders. The members of the Amsterdamse Kring were asked to buy shares in the new company. Because Amsterdam is the financial centre of The Netherlands, the country's most important

banks and insurance companies are based in the city. Most of their presidents were - and still are - members of the Amsterdamse Kring and thus became involved in the work of Stadsherstel. Also other companies - for example the dock industry - participated.

Stadsherstel set itself three objectives:

- to buy and restore the most threatened historic dwelling houses, especially listed monuments;
- to construct modern dwellings within these buildings for the benefit of the public housing sector;
- to maintain these buildings after restoring them

The founders wanted to save the city landscape of Amsterdam and especially the more modest buildings. They also wanted the residential function of the city to be restored, as this was necessary - along with the cultural, business and shopping functions - for the good functioning of the inner city. In this way they wanted not only to restore historic Amsterdam, but also to contribute to solving the city's severe housing shortage. A good example you see on the next pictures:

One of the founders was involved in finding solutions to the housing problems on a national scale. For this purpose he created the N.V. Nederlandse Maatschappij voor Volkshuisvesting (Dutch Company for Public Housing), a public liability company for the building of new housing projects. The structure of this company became an example for Stadsherstel. Because the founders of Stadsherstel wanted to make a permanent contribution to the preservation of the city, they decided not sell the restored houses but to keep and maintain them and to let them as living quarters.

In 1957 Stadsherstel was granted the legal status of a public housing corporation by the Ministry of Housing and Planning. This gave it certain important advantages: it was exempt from both company-tax (35% of the profit) and transfer duties (6% of the purchase price). In 1968 the city of Amsterdam embraced the ideas and goals of Stadsherstel and became a shareholder; today, the city owns a 13% share.

A non profit public liability company

Stadsherstel is both a limited liability company and a public housing corporation, which makes it an anomaly in The Netherlands: whereas the law requires a limited liability company to make a profit, a public housing corporation is not allowed to do so. However, in cooperation with the Ministry of Housing and Planning and the Ministry of Finance, a solution to the problem was found. The Ministry of Housing and that of Culture feared that the shareholders would take advantage of subsidies or special loans, while such advantages are intended to benefit tenants. Therefore it was decided that the annual dividend should not be more than a reasonable interest on the capital invested in shares (since the beginning, the dividend has been fixed at 5%) and in the case of the company's dissolution, the shareholders would receive no

more than their capital and the dividend; the surplus would go to the Central Fund for Public Housing or to an institution for restoring listed monuments. Later, the government agreed that the 5% dividend would be free of tax for commercial organisations but not for private persons.

A 5% dividend is on average not high (although this of course depends on the interest rate on the long-term market). On top of that there is no profit sharing with the shareholders. Stadsherstel's statutes stipulate that any profit it makes after taxes, dividend, etc. must be used for the purpose for which the company was founded: to save historic Amsterdam. Thus the shareholders invest in Stadsherstel primarily for altruistic reasons.

As a limited liability company, Stadsherstel has a managing director and a board of commissioners; the former is accountable to the latter. The board holds sessions with representatives of the shareholders - leading businessman from the most important Dutch banks and insurance companies. The commissioners are not paid but do their work voluntarily in order to further the goals of Stadsherstel.

Stadsherstel now has circa 25 employees, who organise the restoration and maintenance projects but do not carry them out themselves. They give assignments to architects and contractors, and then supervise the projects right from the first preparations up to and including their execution.

Stadsherstel only buys houses that are in a very bad condition; most are unwanted and endangered buildings of historic importance. The company purchases buildings no one else is interested in. Frequently those buildings are almost beyond saving and, in light of their potential rental value, far too costly for their owners to restore. The importance of restoring such dwelling houses lies in the power this has to pull an entire street or even neighbourhood out of the vicious circle of neglect and decay.

In the beginning Stadsherstel bought houses in those parts of the city where the city government was planning to start demolition work, to thwart those plans. But it soon started buying buildings of which the rehabilitation would contribute most to the upgrading of whole city blocks even in areas that were not in immediate danger, but did face demolition in the long term because of long overdue maintenance. Corner buildings were very important: when restored, they provide a positive culmination to two fronts and are clearly visible from other places in the street. In later years Stadsherstel tried to buy the buildings adjacent to those it already owns: this helps to reduce the cost of restoration work and, later, that of maintenance. At the same time, it gives the restored frontages a considerable impact and encourages other house owners to restore their own property.

Stadsherstel actively searches for buildings that are in the danger zone. When it finds one, the company traces the owner and starts negotiations. It also happens that the

city government offers Stadsherstel a building which is in a bad state, and sometimes the company asks the city government to sell it a certain house or building.

It is generally believed that the work of Stadsherstel was jointly responsible for turning the tide in the way of thinking about the Amsterdam's historic centre. Of course Stadsherstel did not rescue the city on its own, but it gave the example of how it could be done. The example of her restorations showed that monuments are not pathetic money absorbers, but could stand on their own feet economically. In its slipstream thousands of owner-residents meticulously restored their possession, often piece by piece in a process that took years. Slowly the inner city became a popular residential area. The process of gentrification, so important to a lively city, set in and larger developers began to invest.

Now the historic centre is one of the most popular parts of the city to live in. So much, that we have to be careful inhabitants with lower incomes are not forced to leave their homes, thus turning it into a ghetto for the rich. But that is not the task of Stadsherstel. The local and national governments must make a decision whether they want to stop this process by continuing to subsidize the lower incomes or let the laws of the free market take over and make the historic centre only attainable for the higher incomes.

As a public housing corporation Stadsherstel usually created dwellings in the houses it restored. Because of the popularity of the old city, people started to buy houses in bad constructional condition for high prices. It became quite difficult economically to restore buildings as rental houses, so Stadsherstel more and more took on restoring buildings outside the housing sector.

The last big project Stadsherstel realised in the public housing sector was in 1997 on the Kadijksplein.

Furthermore the emphasis was no longer on the 17th century centre of the city. In 1998 the board of commissioners agreed that Stadsherstel should work also in the 19th and early 20th century districts. The biggest problems in the inner city seemed to have been solved, or could be solved by the market. That's why the work of Stadsherstel in the old centre is largely finished. Although there still remain several dilapidated houses of which the company will restore its share, the challenges of the future lie elsewhere.

Challenges of the future

The restoration of the old houses was the greatest restoration task in the inner city of Amsterdam until the 1990's. Before then there was no institution to restore large monuments like churches and industrial buildings. Those landmark buildings are particularly important for the face and memory of the city. Unfortunately many of them are in danger of being torn down. They occupy high value ground. If the mar-

ket is at all interested in restoring such buildings, it would only be to turn them into apartments. But by doing so the character of the building's interior would disappear. To prevent the disappearance of this part of our cultural heritage the Amsterdam Monument Fund (NV Amsterdams Monumenten Fonds, AMF) was founded in 1992. It was, like Stadsherstel, a limited liability company. The aim of the AMF was to restore large listed buildings. It tried to find functions for them without turning the whole interior into offices or dwellings. Only if it was unavoidable for economic reasons an appropriate part of the building would be transformed into offices. More than half of the shareholders of Stadsherstel became shareholders of the new company.

At the beginning of 1999 negotiations concerning a merger between Stadsherstel and the AMF were begun. After carrying out investigations and consulting with the Ministry of Housing, the Ministry of Culture and the city government, the shareholders of both organisations came to an agreement. Of course the consequences of the merger for both companies were great. To the new organisation it meant:

- Stadsherstel became a restoration company for all kinds of monuments. Its task became to restore the entire threatened cultural heritage in the whole city. As mentioned, at the moment the most threatened monuments are not the modest buildings suitable for dwellings, but the larger edifices like churches and 19th-century industrial structures (e.g. factories, tram depots, pumping stations). So the emphasis has shifted towards the saving of those kinds of buildings.
- Subsidies from the government have become increasingly smaller in the last ten years. The only way to restore without suffering a financial loss was to act very sharply and economically during each part of the process, in short, to be businesslike. In recent years, Stadsherstel has increasingly focussed on the financial aspects. To neutralise this tendency, after the merger an advisory committee was installed to assess the restoration plans and to pay attention only to the cultural aspects before applying to the local and the central government for permission. The building itself is always Stadsherstel's first concern: what kind of building is it, what are its characteristics and what kind of function is it suitable for? The larger restored buildings all have very beautiful interiors, which are only suitable for incidental letting. Recent experiences of the AMF and Stadsherstel have shown that it is not possible to transfer such spaces to the hotel and catering sector without exercising strict control. The only way to protect such spaces is to do the letting under own supervision. Thus Stadsherstel has set up its own organisation to supervise the letting of (up to now) eight beautiful spaces or buildings, in which dinners, receptions, symposia, concerts, all kinds of performances and weddings can be held.

Results after 48 years

Till nowadays Stadsherstel has 485 buildings in property. Under them 10 churches. 440 buildings has been restored. In these buildings you find:

- 1000 dwellings;
- 210 spaces for offices, totally about 20.000 square meters (m²);
- 32 pubs and restaurants

Every year we maintain our buildings for about € 3 million and we restore yearly about 10 buildings for in total € 10 million. We get on subsidies about € 3 million.

Example for other cities?

Imperative for the success of Stadsherstel was - and is - the cooperation between a. citizens, b. the business world and c. the government, both local and national.

- a. citizens - Stadsherstel was and is often the professional continuation of action groups. Concerned citizens muster support for the saving of a building and start the battle. Frequently they contact Stadsherstel for advice or to investigate the possibilities of an economically sound future and a possible purchase of the building by the company.
- b. business world - the large banks and insurance companies have remained shareholders through the years. They are satisfied with a smaller return on their money, because of the cultural and social benefits of Stadsherstel's work. In other words, social involvement is the main motive for shareholders to invest in the company.
- c. government - local: although conflicts with some municipal departments were - and are - fought out, others supported Stadsherstel from the start. But since it participation in Stadsherstel in 1968 the city of Amsterdam on the whole has been an ally.
national: the national government has supported Stadsherstel in the early years by granting certain tax benefits that are still valid.

For Stadsherstel the social acceptance of her work is of great value. For that reason the Society of Friends was founded in 1981. This society provides practical support for the work of the company. Nowadays there are about 2300 members. Thanks to the members' contributions and a number of large donations, the Society can assist in those case, where under normal circumstances a project could not be realized. Particular aspects of restoration, which qualify for only a very small government, grant or no subsidy at all, such as the replacements of historic architectural features and of stone tablets, can now be carried out with the help of the Society of Friends. Members receive a newsletter four times a year, containing information about the acquisitions and restoration projects of the company and articles on specific aspects of restoration, such as the foundations of old houses. An annual canal trip along the company properties is also organized, just as a trip on foot to restoration-projects and projects, which just have been restored, but have not yet been let.

The appreciation of Stadsherstel's work has been growing from the beginning. One of the most notable examples of this is the alderman who was responsible for city development in the fifties. After his term of office he became the chairman of the board of commissioners of Stadsherstel and remained that for 25 years.

The American scholar Anthony M. Tung wrote a book on the fate of twenty-two historic cities around the world: *Preserving the world's great cities. The destruction and renewal of the historic metropolis* (New York 2001). The author considers the work of Stadsherstel an example for other cities. He writes, among other things, about the work of Stadsherstel:

"In Amsterdam a marvellous resolution of social equity, modernization, and architectural preservation would evolve in one of the world's most sophisticated urban conservation initiatives." (p.194)

"Stadsherstel had introduced a more inventive way to think about the renewal of the city. Problems of urban conservation, urban revitalisation and urban social housing were reconciled by being solved simultaneously. The historic city was largely saved. New architecture was asked to engage in the collective urban aesthetic colloquy. Amsterdammers learned to live with the liabilities of the historic environment in order to retain its other cherished attributes." (p. 247)

Maybe a working method like that of Stadsherstel could be effective in Slovenia. It's crucial for the preservationists to remain constructive and come up with solutions. That's the best way to convince everybody concerned, that monuments are both culturally and economically worth the time, the money and the effort. As Tung puts it:

"by actively helping to shoulder the economic burden of conservation, preservationists came to command a higher moral position, enhancing their empowerment in the citywide political dialogue". (p. 244)

8. Krajinski park Sečoveljske soline - primer dobre prakse

Andrej Sovinc, vodja parka, *Krajinski park Sečoveljske soline*
Flavio Bonin, v. d. ravnatelja, *Pomorski muzej Sergej Mašera, Piran*

Opis in lega območja

Sečoveljske soline so območje habitatov redkih, ogroženih ter značilnih rastlinskih in živalskih vrst, kjer je zaradi dolgotrajnega delovanja človeka nastal tipičen solinski ekosistem.

Krajinski park Sečoveljske soline s površino približno 650 ha leži na skrajnem jugozahodnem delu Slovenije, tik ob meji z Republiko Hrvaško, v južnem delu občine Piran. Na severu je območje solin omejeno s strugo Jernejskega potoka, z Lucijo in Portorožem jih predeljuje polotok Seča. Na vzhodu soline v večjem delu mejijo na nasip bivše ozkotirne železnice in se mimo Sečovelj odpirajo proti dolini Dragonje. Na jugu jih obliva reka Dragonja, na zahodu območje solin varujejo morski nasipi v Piranskem zalivu. V parku ni naselij, večina zemljišča pa je v državni lasti.

Severni del parka, kjer še pridelujejo sol, se imenuje Lera. Od južnega dela parka, imenovanega Fontanigge, ga deli struga potoka Drnica. Sečoveljske soline so skupaj z bližnjimi Strunjanskimi najbolj severno ležeče še delujoče soline v Sredozemlju. So ene redkih solin, kjer se sol še prideluje po več stoletij starih postopkih.

Blaga submediteranska klima podpira razvoj solinarske dejavnosti in vpliva na naselitev specifičnih rastlinskih in živalskih vrst. Tradicionalna pridelava soli, ki je ustvarila solinski prostor, s postopki solinarjenja v njem ohranja biotsko raznovrstnost.

Kulturna dediščina in kulturna krajina

Kulturna dediščina Piranskih solin odseva stoletno življenje in delo solinarjev SV obale Jadranskega morja. Najstarejša je ohranjena v bazenu Fontanigge v Sečoveljskih solinah, kjer ruševine solinarskih hiš, sledi solnih polj, brežine in kanali pričajo o starih Starih Piranskih solinah, delujočih do šestdesetih let prejšnjega stoletja. Premično kulturno dediščino Starih Piranskih solin ohranja, varuje in prikazuje Muzej solinarstva ob kanalu Giassi.

Od nekdanj številnih solin v Tržaškem zalivu so se ohranile le soline v Sečovljah in Strunjaju, zato je pričevalnost teh dveh še bolj dragocena. Postavlja ju na raven etnološke, tehnične, zgodovinske, naselbinske in krajinske dediščine z izjemnim pomenom.

K nepremični kulturni dediščini solin štejemo solna polja (delujoča in opuščena), kanale in bregove s kamnitimi zidovi, stopnicami in zapornicami (ohranjeni so le njihovi kamniti deli), solinske hiše z okolico (tudi njihove ruševine in lokacije), poti, mostove, črpalke itd. Nič manj pomembne niso soline kot celota, kot kulturna krajina s posebnim tipom poselitve.

Varstveni status in upravljanje

Vlada Republike Slovenije je območje Sečoveljskih solin leta 2001 z uredbo razglasila za krajinski park. Območje Muzeja solinarstva, ki deluje v območju Krajinskega parka Sečoveljske soline, je bilo z odlokom Vlade RS hkrati razglašeno za državni kulturni spomenik. Soline so tudi prvo slovensko mokrišče, ki je uvrščeno na seznam mednarodno pomembnih močvirij pod okriljem Ramsarske konvencije o močvirjih. Zaradi velikega ornitološkega pomena so Sečoveljske soline predlagane za sprejetje v mrežo območij posebnega varstva in med posebna ohranitvena območja po merilih Direktiv Evropske Unije v okviru nastajajočega omrežja Natura 2000.

Vlada RS je s koncesijsko pogodbo predala območje Krajinskega parka v upravljanje družbi Soline Pridelava soli d. o. o., v okviru katere deluje tudi Uprava KPSS.

Pestrost vrst in njihovih bivališč

Na Leri so značilna bivališča rastlinskih in živalskih vrst (habitati) omejeni na različno slana solna polja, solinske kanale in nasipe. Še bolj pestra življenjska okolja so na solini Fontanigge: tu so trstičja, halofitni travniki, suhi, goli ali delno porasli bazeni in otočki v solinskih bazenih, položi, različni habitatni tipi na brežinah. Za nekatere vrste so vabljivi tudi ostanki solinarskih hiš. Fontanigge obrobajo grmišča ter suhi in vlažni travniki, visokomorske nasipe na zahodu pa obliva plitvo morje.

Za slana tla v solinah so značilne slanuše (halofiti). Te rastline imajo večinoma olesenele liste in steblo, saj trpijo sušo, ker jim sladka voda ni dostopna. Med njimi so najbolj značilni osočnik *Salicornia patula*, členkar *Arthrocnemum fruticosum*, lobodevec *Halimione portulacoides* in obrežna lobodika *Suaeda maritima*. Najbolj privlačna slanuša pa je mrežica *Limonium serotinum* z drobnimi vijoličastimi cvetovi in solnimi žlezami na listih. Jeseni se halofiti zaradi pomanjkanja dušika obarvajo v rdeče-vijolično barvo.

Značilna vrsta solnih bazenov je solinski rakec *Artemia parthenogenetica*, komaj centimeter velika živo rdeča vrsta planktona. Visoki slanosti vode v bazenih je prilagojena tudi riba solinarka *Aphanius fasciatus*. V vodi sta pogosti rakovci *Carcinus aestuarii* in *Upogebia littoralis*. Na bregovih Dragonje se pojavlja želva sklednica *Emys orbicularis*. Pester je svet žuželk. Na solinah je bila odkrita tudi najmanjša vrsta evropskega sesalca, komaj 5 cm velika etruščanska rovka *Suncus etruscus*, od zveri je pogosta kuna belica *Martes foina*. Zanimiv je svet plazilcev, kuščarjev in kač, ki pa niso strupene.

Na območju Sečoveljskih solin je bilo doslej že določenih okoli 270 vrst ptic (to je 70 % vseh doslej registriranih vrst ptic v Sloveniji!). Med njimi so tiste, ki tu živijo vse leto, se čez zimo odselijo ali pridejo pozimi iz severnih predelov. Še bolj pester je seznam vrst, ki se v solinah ustavijo le na selitveni poti pozimi v smeri Sredozemlja in Afrike in spomladi v obratni smeri. Med njimi je tudi nekaj za Slovenijo izredno redkih vrst.

Vizija KPSS

Sečoveljske soline so ...

... solinski ekosistem mednarodnega naravovarstvenega pomena, izjemna kulturna dediščina in krajina, ki jo sestavlja mozaik različno slanih solnih polj in pajojev, močvirij, kanalov in trstičij s slano in sladko vodo, halofitnih travnikov ter stavbnih objektov, v zavetju grmišč, travnikov, njiv, nasadov in vinogradov ter plitvega morja, ki podpira pester rastlinski in živalski svet ter odseva zgodovinske vzorce človekovega delovanja izpred več stoletij;

... neposeljeno območje, tesno povezano z lokalnim prebivalstvom oziroma delom in kulturo solinarjev, v harmoniji z naravnimi danostmi in kulturnimi posebnostmi prostora in se kaže kot:

- pridobivanje soli in s soljo povezanih "proizvodov" na tradicionalen način,
- negovanjem tradicije pridelave lokalnih proizvodov ter dejavnosti.

... območje, v katerem človekova prisotnost ne vpliva škodljivo na naravne vrednote in biotsko raznovrstnost in ne ogroža ekološke, biotske in krajinske vrednosti območja, prispeva k učinkovitemu varovanju okolja, razumni rabi naravnih virov ter hkrati ponuja razvojne možnosti za lokalno prebivalstvo današnje generacije in prihodnjih generacij.

Dolgoročni cilji upravljanja s KPSS

Dolgoročni cilji upravljanja s KPSS in rabe naravne vrednote Sečoveljskih solin so usmerjeni k varovanju in trajnemu ohranjanju naravnih vrednot in s tem biotske raznovrstnosti Sečoveljskih solin, ohranjanju kulturne dediščine in značilnosti obmorske kulturne krajine Slovenske Istre.

Za uresničitev teh ciljev je treba ohraniti in razvijati:

- solinarstvo kot gospodarsko dejavnost, ki je izoblikovala to območje, z ohranjanjem tradicionalnega proizvodnega procesa in tehnologije na sedanjem obsegu površin;
- pester solinski ekosistem in njegove habitatne tipe, na katere se veže značilna biotska raznovrstnost;
- sodelovanje z vsemi zainteresiranimi organizacijami in skupinami, še posebno z lokalnim prebivalstvom, ter njihovo sodelovanje v procesih načrtovanja in upravljanja s KPSS.

Za uresničitev dolgoročnih ciljev upravljanja s KPSS sta ključna:

- vzpostavitev sistema coniranja z jasno določenimi varstvenimi režimi in
- vzpostavitev učinkovitega sistema upravljanja z zavarovanim območjem, ki ustreza mednarodnim standardom.

Vsebine upravljanja s KPSS

Vsebine upravljanja s KPSS se delijo na dva sklopa:

- a) varovanje in ohranjanje narave in kulturne dediščine ter
- b) naravi prijazne dejavnosti, ki se izvajajo na trajnosten način.

Izvajanje določil varstvenega režima zahteva tudi številne človekove posege, in prav ti poleg osnovnega namena, tj. zagotavljanje razmer za obstoj naravnih vrednot in kulturne dediščine, lokalnemu prebivalstvu ponujajo tudi možnosti za zaslužek. V parku je (skupaj z Muzejem solinarstva) zaposlenih več kot 50 ljudi, večinoma prebivalcev iz okoliških krajev. Največ je sicer solinarjev, zaposlujejo pa se tudi naravovarstveni nadzorniki, čuvaji, vodiči in drugi. Še več priložnosti ponuja park za priložnostne zaposlitve, predvsem za najem solnih polj, transportne, zidarske in druge dejavnosti. Izredno pomembna je v parku interpretacija naravoslovnih in kulturnih vrednot, ki jo opravlja posebej usposobljena vodniška in nadzorna služba, za prezentacijo kulturne dediščine pa skrbi Muzej solinarstva. Obiskovanje parka pomeni pomemben vir prihodka za park; število obiskovalcev se je v zadnjih dveh letih potrojilo! Prav tako obiskovanje parka in doživljanje narave pomeni vzpodbudo za razvoj naravoslovnega turizma, ki temelji na turističnih zmogljivostih v okolici parka.

Sklepne misli

Zavarovana območja so in morajo biti gonilo trajnostnega razvoja, pri tem pa je treba upoštevati dve dejstvi.

Prvič: ne smemo pozabiti, da je osnovni cilj zavarovanih območij vendarle ohraniti tisto, kar je država ali lokalna skupnost izločila kot nekaj najpomembnejšega, kot narodno bogastvo, in da morajo biti vse dejavnosti podrejene temu, in ne nasprotno (da bi torej druge dejavnosti vplivale na ohranjanja narave in kulturne dediščine).

Drugič: načrtovanje in usmerjanje drugih dejavnosti v parku mora potekati v sodelovanju z lokalnim prebivalstvom in deležniki. Pri tem je treba posebno vlogo nameniti ozaveščanju, kaj pravzaprav trajnostno gospodarjenje s prostorom pomeni in kako si lahko lokalno prebivalstvo s sodelovanjem s parkom zagotavlja še boljše možnosti za kakovostno raven življenja ter hkrati za ohranjanje naravnih vrednot in kulturne dediščine.

9. Zakaj ni slabo biti doma v Kozjanskem parku?

Bernard Goršak
Kozjanski park

Kozjanski park je širše zavarovano območje narave, ki ima status regijskega parka. Leta 2006 bo park praznoval 25-letnico, saj je bil ustanovljen leta 1981, ko je takratni parlament SRS sprejel Zakon o Spominskem parku Trebče. Leta 1999 je Zakon o ohranjanju narave spremenil prejšnji naziv v današnji Kozjanski regijski park. Osnovni motiv, ki je vodil odgovorne, da so se odločili v prid ohranitve zavarovanega območja in s tem v prid razvoja Kozjanskega, gre iskati predvsem v iskreni želji, da se Slovenija pridruži družini modernih evropskih držav tudi v pogledu iskanja preverjenih in učinkovitih trajnih rešitev za vse večje probleme v zvezi z degradacijo naravnega okolja, slabšanjem življenjskih razmer in uničevanjem življenjskih prostorov mnogih ogroženih rastlinskih in živalskih vrst.

In če ne preseneča dejstvo, da je bilo leta 1999 veliko takih, ki so z izrazito subjektivnostjo in ozkoglednostjo dvomili v smiselnost ohranitve Kozjanskega parka, pa vendarle ne moremo ostati ravnodušni, ko se s takim odnosom do institucije, kot je regijski park, skoraj z nezmanjšano intenzivnostjo srečujemo tudi še danes - in to navkljub odmevnim, številnim ter pomembnim rezultatom, ki so plod dosedanjega dela uprave parka. Kar pa ne moremo ovrednotiti drugače kot žalostno in neprofesionalno, pa je, da v to skupino ljudi spadajo tudi nekateri izmed tistih, ki so plačani, da varujejo naravo in da skrbijo za ohranjanje biotske raznovrstnosti.

V nadaljevanju bomo s konkretnimi številkami poskušali dokazati, da je nasprotovanje sistemskemu upravljanju z 20.000 hektarji slovenskega ozemlja lahko le nasprotovanje mnogim že vložnim (in načrtovanim) naporom, da se industrijsko, prometno in infrastrukturno nerazvito Kozjansko dvigne iz stanja otopelosti, prezrtosti in neperspektivnosti.

V zadnjem času se soočamo z medijsko zelo odmevnim problemom akceptiranja območij Nature2000 - predvsem to velja za lokalne veljake, ki trmasto vztrajajo pri tezi, da so vsakršne omejitve pri gospodarjenju z naravo in njenimi dobrinami lahko le nazadnjaške in v nasprotju z interesi lokalnega prebivalstva. Ti izvoljeni ali samooklicani veljaki zagotovo pri tem ne govorijo v imenu svojih vnukov, saj je zaradi marsikaterih njihove odločitve vprašljiv obstoj osnovnih danosti za trajnostni razvoj v prihodnosti. Kot enega močnejših argumentov navajajo, da je Slovenija teh območij razglasila preveč, saj s 35% presega evropsko povprečje. Ko omenjajo to dejstvo, ki je lahko problematično le za ozkogledneže in grobe kapitaliste, pa hkrati pozabljajo omeniti, da je Slovenija glede deleža parkov (le 10%) daleč pod evropskim povprečjem.

Več kot tretjina Slovencev živi na majhnem območju 8 največjih mest, kar v bistvu pomeni, da zunaj največjih urbanih središč živi le manjši del prebivalstva. Zato so razmeroma velika strnjena neposeljena naravna območja, kot so Kočevsko,

Notranjsko, Trnovski gozd, Triglavski park in še nekatera druga "kriva", da je odstotek Nature 2000 tako visok. Kljub temu, da so to od središč odmaknjena območja, pa interesi in apetiti po njihovem izkoriščanju zato niso nič manjši. Namesto, da bi jih videli kot priložnost za ohranitev vitalnih delov naše države in kot priložnost za razmah trajnostnega turizma, jih nosilci kapitala raje vidijo kot še ne dovolj izrabljen potencial za doseg hitrega in velikega profita (npr. nova velika smučišča na Pohorju, hoteli v Triglavskem parku).

Ko se vprašamo, zakaj so ta območja dobila tako ime - torej, zakaj so zavarovana, pred kom ali čem varujejo, ne moremo mimo ugotovitve, da je največja nevarnost, ki tem in podobnim območjem preti nikoli precenjena človeška neumnost. Drugače kot neumnost namreč ni mogoče označiti tistih odločitev, posegov, investicij in načrtov, katerih skupna značilnost je, da so naravnani izrazito kratkoročno, da zanemarjajo vse temeljne ekološke zakonitosti ter se "požvižgajo" na vsakršno etiko do ravnanja z lastnim okoljem. Žaganju veje, na kateri sedimo, pač ni moč reči pametno početje! Za ilustracijo prejšnjega naj navedemo sicer tuj primer iz leta 2004, ko je en od orkanov na Tahitiju (ki so tam vedno bili in vedno bodo) ubil več kot 3.000 ljudi. Kot temeljni razlog, da se je ta katastrofa zgodila, pa so morali pozneje priznati (tudi taki nestrokovnjaki, kot so tamkajšnji lokalni politični veljaki) načrten posek skoraj 90 % vseh dreves na otoku v zgolj nekaj letih. Taisti veljaki so podjetjem dovolili ta posek, da so v skladu z "razvojnimi načrti in ambicijami" lahko zagotovili "napredok" in sebe postavili kot nosilce vizije tega "napredka".

Po toči zvoniti je seveda vedno bilo in bo prepozno in to spoznanje danes drago plačujejo družbe, ki so v imenu "hitrega napredka" skoraj popolnoma razdejale svoje naravno okolje. Večina danes najbogatejših držav je postala bogatih na račun izredno stihijskega, hitrega in intenzivnega izkoriščanja naravnih dobrin. Cena za to bogatost pa je danes zelo velika - moderne bolezni in uničeni ekosistemi, ki ogrožajo stabilnost celotnih regij. Bogata Nizozemska, ki je obogatela z dobesedno uničevalno eksploatacijo naravnih danosti, danes namenja kar 1 % svojega BDP za reševanje okoljskih problemov. To je izredno velik delež, ki pa bo samo še naraščal, saj bodo ti problemi zaradi razsežnosti preteklih uničevanj le čedalje večji.

Zavarovana območja so zato predvsem priložnost, da se lokalne skupnosti (pa tudi država sama) ob sprejemanju odločitev in načrtov s pomočjo neke institucije in z natančnejšim upoštevanjem družbenih in naravnih zakonov gredo nekakšno "razvojno-politično izpraševanje vesti". Parki so analogno potem "spovednica", kjer se veliko bolj neposredno soočimo s posledicami svojih dejanj, in kjer si moramo iskreno odgovoriti na vprašanje, ali si z načrti, odločitvami in posegi ne žagamo veje, na kateri sedimo. Potencialov, ki bi lahko bili temelj dolgoročnega, uravnoveženega, sicer nekoliko počasnejšega - a zato toliko bolj zanesljivo stalnega razvoja - pač nimamo pravice ogrožati za doseg kratkoročnih koristi. Zavarovana območja so v marsikaterem pogledu celo večji potencial za določeno vrsto zaslužka - predvsem s sonaravnimi oblikami turizma, z ekološko pridelavo hrane, s pridobivanjem biomase kot energetskega vira, z neposredno prodajo na domu ...

Velika težava je v tem, da se v marsikaterem pogledu obnašamo kot noj, ko tiči glavo v pesek. Pred resnico si vztrajno zatiskamo oči in se izgovarjamo na slovensko pregovorno tradicionalno ljubezen do narave. Žal pa bo z vsakim nadaljnjim dnevom, tednom, mesecem ali letom, ko bomo odlašali z resda trpkim spoznanjem o lastni destruktivnosti v odnosu do narave, treznjenje le ustrezno daljše in bolj boleče. V Sloveniji se je v istem času, kot se je za 30.000 ha zmanjšala površina obdelovalnih površin, za 15 % povečala poraba pesticidov. V Evropi smo na tretjem mestu po porabi umetnih gnojil in pesticidov na hektar, podtalnica je vse nižje in vse bolj onesnažena, nekateri potoki v Prekmurju so preprosto usahnili ali kar izginili (npr. Črnc in Dobel pri Beltincih), hkrati pa se znova zaganjajo obsežni načrti restavracije in dograditve agro-melioracijskih sistemov.

Parki so torej nekakšna (če si sposodimo amerikanizem) "last line of difense", zadnja obrambna linija pred popolno prevlado in "okupacijo" vrednostnega sistema, po katerem so lahko le profit, kapital in kratkoročne politične koristi merilo stvari in edini kriteriji, po katerih se krojijo pota razvoja neke družbe.

Star pregovor pravi, da nikoli ne govori narava eno, a modrost drugo. Če dodamo temu še svetopisemski rek - ki pravi, da človeku prav nič ne pomaga, če si cel svet podvrže in izkoristi, svojo dušo pa ob tem pogubi - dobimo jasno smernico, kaj početi, da bo modro, etično, trajno in v resnično zadovoljstvo: potrebno je le upoštevati naravne zakone. Seveda se v zavarovanih območjih sme graditi - vendar koliko, kako, kdaj in kje? Seveda se tam sme tudi sekati - vendar koliko, kako, kdaj in kaj? Seveda se sme onesnaževati - vendar koliko, kako, kdaj in kje? Seveda smejo biti tam podjetja, tovarne, obrati - vendar koliko, katera, kje in kako? V zavarovanih območjih so še močno zastopane in izpostavljene vrednote, kot so velika biodiverzitetna vrst, pestrost habitatov, stabilnost ekosistemov, nizka stopnja onesnaženosti - nedopustno bi bilo te vrednote ogroziti s prehitrimi, preveč kratkoročno intenzivno izkoriščevalskimi odločitvami. Cena za napake je lahko prevelika.

Parki bi tako lahko bili predvsem priložnost, da se v njih kot na nekakšnih poskusnih poligonih preveri in dokaže modrost neke družbe, da je sposobna z dobro premišljenimi mehanizmi znotraj teh poligonov zagotavljati ustrezen življenjski standard prebivalcev ob hkratnem ohranjanju naravnega okolja z vso biodiverzitetno vred. Temeljna postavka, ki sledi iz tega je, da je korist, ki jo neka družba lahko ima z zavarovanimi območji, premosorazmerna z vlaganji te družbe v trajnostni razvoj zavarovanih območij. Nihče še ni dokazal, da so se investicije v sonaravne oblike razvoja in krepitev gospodarskih dejavnosti znotraj zavarovanega območja kdajkoli in kjerkoli izkazale za zgrešene in nerentabilne. Doprinosi niso hitri in ekstremno veliki, toda zato je tveganje zelo majhno - in to je tudi logika delovanja temelja kapitalne družbe - borze. Vedno več je ljudi, ki rajši vlagajo svoj kapital v delnice, ki počasneje rastejo, vendar zato dolgoročno in zanesljivo. Vedno manj ljudi je pripravljenih s svojim premoženjem brezglavo tvegati in kockati z njim s trgovanjem s tveganimi, hitro rastočimi (in hitro padajočimi!) delnicami. Zakaj bi se taka družba ne obnašala enako tudi s svojim najdragocenejšim kapitalom - naravo. Ta kapital bi

moral biti za vse nas tako dragocen (saj ga je moč samo enkrat zakockati), da bi nikomur ne prišlo na pamet, da bi ravnal z njim kot z delnicami negotovih podjetij. Zakaj ne bi raje skrbeli zanj kot za vzajemne sklade - razpršeno, premišljeno, zanesljivo, počasneje, trajneje?

Z nenehnim ozaveščanjem in izobraževanjem mladih, medijsko odmevnim javnim delovanjem in preostalimi oblikami vnašanja vsebin in načel trajnostnega razvoja v vse segmente sodobne družbe je potrebno krepiti koalicijo tistih, ki bodo v prihodnosti upali kot kazalce uspešnega razvoja družbe bolj kot odstotek družbeno-gospodarske rasti navajati stopnjo ohranjenosti okolja, visoko zadovoljivo zdravstveno stanje ljudi, kondicijo naših vodotokov in podtalnice, razmah okolju prijaznega kmetovanja, preusmerjanje od masovno-industrijskega k mehkeemu turizmu. Naraščajoči standard povprečnega Slovenca se, upajmo, nekoč ne bo meril samo po tem, kako mu je v povprečju vsako leto uspelo zadovoljiti vse večje apetite trgovcev, ampak po tem, koliko je bolje informiran, izobražen, ozaveščen, zdrav. Tej novi paradigmi gledanja na razvoj sodobnih družb pripada vedno več zdravo razumskih ljudi, seveda pa še vedno veliko premalo, da bi bila dosežena kritična meja in bi se zgodil kakovostni preskok v razmišljanju večine.

Nihče ne more zahtevati od lačnega, zatiranega, nesvobodnega človeka, da se ukvarja in skrbi za karkoli drugega, kot za rešitev primarnih eksistencialnih problemov. Umetnost, kultura, varstvo narave so takemu človeku popoln nesmisel, ali vsaj razkošje, ki si ga ne more privoščiti. Če bi na primer nekdo posekal ves svoj gozd, da bi s tem rešil svojo eksistenco, naravovarstveniki zaradi tega zagotovo ne bi zganjali hrupa.

Vendar pa naj naslednji primer izpred 2 let ponazori, kako je tudi v teh primerih moč spoznati razliko med človeško poštenostjo, skromnostjo in občutkom za trajnost na eni ter s povampirjeno izkoriščevalnostjo na drugi strani. V bližini Kozjanskega parka živi družina, katere otrok najstnik je telesno prizadet. Ta telesna prizadetost ni življenjsko ali kako drugače nevarna, je le zelo velik telesni "hendikep" in s tem tudi velik problem za normalni duševni razvoj otroka. Potrebna bi bila draga lepotna operacija, ki bi vse rešila. Družina je precej revna, ima le toliko, da se preživlja. Oče je lastnik nekoliko večjega gozda, ki je za to družino pomemben stalni vir dohodka. Če bi oče posekal ves gozd in prodal les, bi imeli dovolj za lepotno operacijo, toda stalni dodatni vir dohodka bi presahnil. Kljub izjemni dilemi očeta in stiski otroka se za kaj takega niso odločili. Pa jim je neko noč eden izmed znanih lokalnih črnosekačev naenkrat posekal ves gozd. Hitro, organizirano, učinkovito - in brez hrupa: oddušne pline žag so speljali po ceveh v sode z vodo, tako da se žaganja sploh ni slišalo. Naslednje jutro je obupani oče lahko le nemo opazoval, kako je dodatna nesreča prizadela njegovo družino.

V teh primerih se človek vpraša, ali niso glasneži, ki smo jih omenili na začetku razmišljanja, lahko simpatični le tej drugi vrsti ljudi iz naše zgodbe, in da se ne morejo imeti za advokate interesov ljudi, kot je oče družine pod Bohorjem (kar sicer izred-

no radi počnejo). Čeprav reven in neizobražen, pa je moč staviti, da bi ta oče razumel smisel parka in uvajanja nekega reda ter nove etike v odnosu do okolja veliko prej kot marsikateri "pomembni lokalni stebri" družbe. Težko pa bi temu očetu dopovedali, da se bosta ta red in etika zgodila kaj kmalu, kajti ob dejstvih res ne gre pričakovati, da se bo to zgodilo v doglednem času. Slovenija nameni za varstvo narave letno toliko kot za en referendum ali enoletno delovanje študentske organizacije v Ljubljani ter manj kot občina Kranjska Gora za šport v enem letu. To ni moderno, to ni trajnostno naravnano in to je lahko le dokaz poniževalnega odnosa, ki ga do okolja kažejo odgovorni naše države. Še en dokaz v podporo te teze: leta 2000 je Slovenija namenila nezasišanih 0,006 % BDP javnega sektorja za okolje - isto leto nameni Bolgarija 30-krat večji delež in, nam v primerjavah tako ljuba, Portugalska kar 50-krat večjega! Z drobižem, vloženim v vse bolj pereče okoljske probleme, se zadovoljuje zgolj izgovor, pretveza, da pri nas z reševanjem te problematike mislimo resno. Za politike so te drobtinice dovolj, da si umijejo roke pred odgovornostjo, da si potešijo morebitno vest in se ob obiskih raznih tujih politikov in funkcionarjev lahko izogonejo njihovim provokativnim vprašanjem z vedno istimi "naravnimi biseri" naše države (za katere pa sami pogosto niso naredili prav veliko).

Takemu stanju in celo smernicam v naši domovini se je potrebno upreti predvsem z dobro zastavljenim projektnim delom. Najboljši protiargument skeptikom so dokazi, rezultati in učinki, ki jih brez zavarovanega območja in brez javnega zavoda kot upravljavca ne bi bilo. V zameno za letni proračuna javnega zavoda Kozjanski park, ki ga nameni Ministrstvo za okolje in prostor, je območje Kozjanskega v zadnjih letih z delovanjem zavoda pridobilo nesorazmerno veliko. Vsega ni moč naštetih, na tem mestu pa opozarjamo na naslednje:

- ker je zavod tudi strokovna institucija, zaposluje kar nekaj mladih z visoko izobrazbo, ki bi se, če tega zavoda ne bi bilo, zaradi pomanjkanja zaposlitvenih priložnosti v regiji, verjetno odselili - tako pa so si tukaj ustvarili družini in vsaj delno ublažili velik problem odseljevanja mladih,
- kar nekaj nezaposlenih se je zaradi sprejetih projektov parka lahko zaposlilo v okviru javnih del,
- domača in tuja medijska opaznost prostora je zaradi parka veliko večja - župani, podjetniki in prebivalci parka so bili na TV, v časopisu in na radiu bistveno večkrat, kot bi bili brez parka,
- obnovljenih je bilo veliko objektov kulturne dediščine (grad Podsreda, Levstikov mlin, Kukovičičev mlin, trg Podsreda, Slovensko-bavarska hiša) in narave (Gruska jama); iz umetnostne dediščine 13, iz etnološke in iz tehniške dediščine 31 objektov,
- izvedena sta bila večja mednarodna projekta: LIFE (hribovski travniki, 275 ha: 275.000 evrov) in PHARE (samozaposlitvene možnosti, novi proizvodi: 260.000 evrov),

- posamezni deli narave in kulturne dediščine zaradi boljšega strokovnega poznavanja in široke promocije po pomenu presega lokalne okvirje,
- priprava, organizacija in izvedba Festivala Kozjansko jabolko, ki vsako leto privabi mnogo obiskovalcev (pribl. 20.000 evrov prometa na tržnici),
- regionalne proizvode lokalnih producentov je park predstavljal in prodajal na mnogih sejmi doma in v tujini - nekateri so brez vloška v organizacijo, transport ali predstavljanje dobro zaslužili,
- v regijo zaradi parka prihaja veliko več gostov in turistov, ki napolnjujejo postelje, pijejo in jedo pri lokalnih ponudnikih,
- posamezniki, organizacije in društva imajo priložnost sodelovati v večjih projektih kot partnerji in si s tem povečati konkurenčnost v naslednjih projektih (izkušnje, nasveti, reference),
- mednarodni popis anonimne stavbne dediščine - 3 leta so pri tem projektu delovali nemški in slovenski študenti,
- priprava, organizacija in izvedba prireditev: glasbeno poletje na gradu Podsreda, priložnostne in stalne razstave, zbirke, koncerti, gledališke predstave, predstavitve knjig, predavanja, delavnice, seminarji,
- raziskovalni programi, priložnosti za strokovno delo in izpopolnjevanje mladih,
- družabni programi (Živ-Žav, Kvip-kvip),
- mednarodno sodelovanje (Eurosite, Europark, Oberer Bayerischer Wald, Univerza Rovaniemi, Naturpark Suedsteirisches Weinland),
- priprava novih večjih in zahtevnejših projektov: Interreg, Phare, pozneje Leader,
- registracija posebne blagovne znamke Sožitje,
- projekt Obnova travniških sadovnjakov - 6.000 jablan obrezanih brez stroškov za lastnike, promocija jabolčnega soka, tepkovca, ureditev drevesnice starih sort, kolekcijski nasad, delavnice žganjekuhe,
- mreža učnih in pohodniških poti,
- **reja domačih in tradicionalnih pasem - projekt Kozjanski kopun,**
- izdaja številnih publikacij,

- pospeševanje sodelovanja med različnimi javnimi službami za boljše razmere prebivalcev (SKOP),
- 15% večja nadomestila za ukrepe iz SKOP kot za druge zunaj parka,
- mednarodna izmenjava mladih,
- pomoč pri izbiri primernih načrtov za hiše,
- preprečevanje naravi škodljivih posegov.

Konkretnih primerov je še veliko več, pa tudi vsak od zgoraj naštetih bi si zaslužil podrobnejši opis, v katerem bi predstavili vse, kar je dal pozitivnega. Vendarle pa ostaja kot najpomembnejše dejstvo spoznanje, da je narava danes "na udaru", da so pritiski na nekontrolirano izkoriščanje naravnih virov veliki, da je narava praviloma bolj ohranjena tam, kjer je standard nizek, da smo v Sloveniji po uvedbi demokracije in kapitalističnega sistema v pretiranem slavošpevu kapitalu marsikaj pripravljeni "požreti" in kot vzor videti le tiste, ki so obogateli - ne glede na ceno. Parki sami ne morejo biti "edini in zveličavni odgovor" na vse probleme nekega območja. Ostaja pa nesporno dejstvo, da bo v prihodnosti moč uživati s polnimi pljuči čistega zraka, s pitjem zdrave vode ter hrani, ki bo pridelana na zdravi in rodovitni zemlji samo, če nam bo uspelo lastne želje uskladiti z možnostmi okolja. Na tem mestu pa parki ponujajo vendarle več kot samo akademsko-teoretično alternativo - večina med njimi (in med te se šteje tudi Kozjanski park) jih je dokaz, da je ta alternativa še kako realna, primerna, ob dobri volji pa tudi širše družbeno sprejemljiva. Upajmo, da bo na koncu prevladala dobra volja in zdrav razum - zaradi nas, naših otrok, "naših" rastlin, "naših" živali in "našega" planeta.

10. Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine

Obnovitev podeželja z vključevanjem naravne in kulturne dediščine kot ele- menta turistične ponudbe tega prostora

dr. Marko Koščak, vodja projekta, "Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine" Območna gospodarska zbornica Novo mesto

Povzetek

Pričujoči tekst ima namen predstaviti izkušnje, pristop in metodologijo projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine kot aktivnosti za oživitev podeželja z vključevanjem naravne in kulturne dediščine v turistično ponudbo tega prostora. Gre tudi za "nadgradnjo" in povezovanje posameznih projektov Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (dejavnosti koordinira Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS) v t. i. "regijski turistični proizvod na podeželju".

V sami vsebini so predstavljeni posamezni tematski sklopi, ki pomenijo zaokroženo in interdisciplinarno zasnovo, na kateri je temeljilo teoretsko-raziskovalno in praktično delo. Hkrati s tem so dane tudi smernice, kako se lahko izkušnje iz Dolenjske in Bele krajine prenesejo v druge regije Evrope ali širše, še posebej zato, ker je imel projekt status pilotnega projekta za prostor centralne in vzhodne Evrope. Skratka, nakazani so elementi načrtovanja, oblikovanja, vzdrževanja in razvoja aktivnosti znotraj pilotne regije Dolenjske in Bele krajine, kot trajne ekonomske dejavnosti pri razvoju podeželja tega območja, ki temelji na uspešni promociji in trženju regionalnega turističnega proizvoda, tako na domačem kot tudi na mednarodnih turističnih trgih.

1. Uvod

Projekt Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine je pilotni projekt, ki ga je sofinancirala Evropska komisija DG XXIII - Enota za turizem, znotraj Evropske skupnosti. V regiji (regijah) Dolenjska in Bela krajina je potekal od januarja 1996 in se je formalno končal junija 1997. Njegov osnovni namen je oživitev podeželja Dolenjske in Bele krajine z vključevanjem objektov in območij naravne in kulturne dediščine kot elementa turistične ponudbe tega prostora.

Sam projekt je interdisciplinarno zasnovan, tako sestavljen je bil tudi mednarodni tim, ki ga je izvajal. Zaradi tega želimo opozoriti na širino problematike, ki se pojavlja pri snovanju razvojne strategije za tako oblikovan regijski turistični proizvod. Prepričani smo in zavedamo se, da bodo potrebni dodatni elementi in vrednotenje ter analize, ki bodo ključno prispevali k nadaljevanju, po našem mnenju relativno uspešnega dosedanjega dela pri projektu. Le-ta se na podlagi podpisanega sporazuma o medsebojnem sodelovanju dvajsetih partnerjev projekta (združenih v interesno združenje s podpisanim sporazumom), predvsem na

področju trženja in marketinga regionalnega turističnega proizvoda, nadaljuje, zaenkrat v časovnem obsegu prihodnjih treh let.

KAJ JE PROJEKT PO POTEH DEDIŠČINE DOLENJSKE IN BELE KRAJINE?

Projekt Po poteh dediščine bi lahko definirali kot:

- regionalno mrežo naravnih in kulturnih znamenitosti in turističnih storitev, ki je oblikovana v okviru natančno določene turistične ponudbe in ki naj bi turistom v času do enega tedna omogočala zanimivo in pestro bivanje v regiji.

Projekt Po poteh dediščine označujeta dve bistveni značilnosti, in sicer **NARAVNA IN KULTURNA DEDIŠČINA**, ki obsega izjemno kulturno krajino, arheološka najdišča, tradicionalno arhitekturo, dejavnosti domače obrti, prireditve, običaje itd.

Druga značilnost je **NATANČNO DOLOČENA TURISTIČNA PONUDBA**. Poti dediščine niso samo seznam podatkov o turističnih znamenitostih in turističnih storitvah v neki regiji, v našem primeru Dolenjski in Beli krajini. Prav tako to ni niz znamenitosti, povezanih z eno skupno temo, ki jim turisti sledijo, npr. od mesta A do mesta B oziroma do mesta C. Ker je večji del podeželja srednje in vzhodne Evrope, kamor štejemo tudi slovenskega, manj razvit in manj obiskan, tako ozko opredeljene storitve ne bi mogle zagotoviti trajnostne ponudbe.

Poti dediščine povezujejo različne vrste naravnih in kulturnih znamenitosti, turističnih storitev in dejavnosti in tako turistu ponujajo široko izbiro v okviru teme narava in kultura. Namen tega projekta je obiskovalce sploh privabiti v neko regijo, in sicer z raznovrstnostjo ponudbe. Ko pa obiskovalci regijo obišejo, si s seznamom ponujenih možnosti ali dodatne ponudbe posameznih lokalnih skupnosti lahko oblikujejo svoje lastne poti.

ZAKAJ PROJEKT PO POTEH DEDIŠČINE?

Cilj tega projekta je izboljšati življenjski standard podeželskega prebivalstva, ne da bi pri tem korenito spremenili ali "uničili" lokalno kulturo ali obstoječi način življenja, in to predvsem na nekaterih naslednjih področjih:

- **EKONOMSKA OŽIVITEV** - Projekt Po poteh dediščine je izdelan kot razvojna možnost za ekonomsko oživitev podeželja. Iz že obstoječih središč pomaga širiti turizem na nova in malo obiskana področja s tem, da poveča število obiskovalcev, podaljša čas njihovega bivanja (omogoča razvoj stacionarnega turizma) ter poveča raznolikost zanimivosti in storitev (širjenje, podaljšanje, pestrost).
- **PRISPEVA K REGIONALNEMU TURISTIČNEMU RAZVOJU** - Projekt Po poteh dediščine je turistična ponudba, ki v svoje središče postavlja naravno in kulturno dediščino neke regije. Razvoj takega projekta je torej, v skladu s cilji turizma, bistven sestavni del razvoja celotne regije. Vendar je projekt Po poteh dediščine samo ena od ponudb, medtem ko lahko mnoge regije ponudijo še druge turistične storitve in proizvode, ki pa niso zajete v projekt. Pri oblikovanju poti dediščine na Dolenjskem in v Beli krajini smo pogosto prišli v skušnjava, da bi v ponudbo zajeli

vse turistične zanimivosti in storitve v regiji. Vendar bi se s tem izgubil cilj natanko določene turistične ponudbe - tržne niše za ciljno turistično tržišče.

- **DOPOLNJUJE DRUGE TURISTIČNE PONUDBE** - Čeprav se projekt Po poteh dediščine osredotoča samo na nekatere zanimivosti v regiji, pa lahko služi kot dopolnilo k preostalem turističnim storitvam in že izoblikovanim proizvodom. Prispeva lahko na primer k znižanju stroškov pri promoviranju regije - na Dolenjskem in v Beli krajini sta bila projekt Po poteh dediščine in že razvit proizvod zdraviliškega turizma v regiji promovirana skupaj in stroški so bili porazdeljeni. Projekt Po poteh dediščine lahko prispeva tudi k širši ponudbi na ciljnih trgih. Če spet vzamemo za primer Dolenjsko in Belo krajino, vidimo, da zdraviliške goste lahko zanima tudi ponudba projekta Po poteh dediščine, medtem, ko lahko gostje, ki hodijo in odkrivajo poti dediščine, uživajo tudi v ponudbi zdravilišč.
- **PRENOSLJIVOST** - Koncept projekta Po poteh dediščine lahko prenesemo v druge regije in dežele, kjer imajo dovolj kakovostno ponudbo naravne in kulturne dediščine, da privabi obiskovalce, in kjer želijo izkoristiti prednosti turizma in obenem ohraniti svojo dediščino. To še posebno velja za predele v srednji in vzhodni Evropi, kjer je bil razvoj uveljavljenih naselbinskih vzorcev in gospodarstva podoben kot v Sloveniji in centralni oziroma vzhodni Evropi nasploh.
- **TRAJNOSTNI TURIZEM** - Poti dediščine so osredotočene na naravno in kulturno bogastvo podeželja. Pri tem tvegamo, da bi bile nekatere od najobčutljivejših znamenitosti v regiji izpostavljene prevelikemu številu obiskovalcev. Zato mora priprava poti dediščine vsebovati tudi "raziskavo o turistični zmogljivosti" vsake od predlaganih turističnih znamenitosti. Če bi nenadno povečanje števila turistov lahko kakorkoli škodilo naravnim značilnostim znamenitosti ali če bi zahtevalo preveliko strpnost lokalnega prebivalstva, potem te znamenitosti, dokler ne bi bilo mogoče preventivno ukrepati, ne bi smelo biti v projektu. Ti postopki oz. analize zmogljivosti so bili opravljeni skupaj z domačimi strokovnjaki in lokalnim prebivalstvom.

OBLIKOVANJE POTI DEDIŠČINE

Postopek oblikovanja poti dediščine obsega naslednje dejavnosti (nekatero od njih lahko potekajo hkrati):

- **VREDNOTENJE KVALITET POKRAJINE, NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE** - Katere turistično zanimive objekte in območja lahko regija ponudi? Ta dejavnost obsega tako delo za "pisalno mizo" kot tudi obiskovanje in vrednotenje znamenitosti - terensko delo, s čimer odkrijemo primerne lokacije, ki so normalno dostopne za obiskovalce. Dediščino pri tem projektu smo vrednotili skupaj z interdisciplinarnim mednarodnim timom strokovnjakov. Upoštevali smo njihove ugotovitve, izbrali primerne objekte in območja ter predloge posredovali v oceno lokalni skupnosti.

- **ZMOGLJIVOST** - Potem ko izberemo možne objekte in območja kot elemente vsebine poti, moramo izračunati njihovo zmogljivost za sprejemanje obiskovalcev z vidika varovanja okolja in družbenih razmer. Bo prihod ali porast gostov ogrozil rastlinstvo ali živalstvo, otežil preskrbo z vodo ali preobremenil kanalizacijo? Kako bodo prizadeti domačini? Bodo morali svoje dejavnosti prilagoditi obiskovalcem in, ali je to zanje sploh sprejemljivo? Potem ko pretehtamo tovrstna vprašanja, vidimo, da nekatera območja in objekti niso primerni, da bi jih vključili v poti dediščine.
- **FIZIČNO NAČRTOVANJE** - Na tej stopnji je treba izbrane lokacije - objekte in območja fizično in tematsko povezati ter pri tem upoštevati prometne povezave in poti.
- **ANALIZA TRGA** - Analiza sedanjih in možnih turističnih trgov je potrebna zato, da bi raziskali in evidentirali ciljne trge, kar bi nam pomagalo določiti in doseči tiste značilnosti poti dediščine, ki bodo privlačne za te trge. Potem, ko je vsebina poti dediščine določena in izdelana, jo je treba vključiti v marketing in promocijo. Analiza trga nam kaže, kako jih lahko najboljše tržimo.
- **OBLIKOVANJE LOKALNEGA INTERESNEGA ZDRUŽENJA** - Najboljši način, da zagotovimo neprekinjeno nadzorovanje in trženje poti dediščine je, da ustanovimo turistično interesno združenje, ki bo zanje odgovorno. V tem združenju lahko sodelujejo upravljavci posameznih objektov in območij, ponudniki turističnih uslug, predstavniki lokalnih oblasti in drugi zainteresirani, skratka vsi, ki jih neposredno zanima uspeh poti.
- **PROMOCIJA IN INTERPRETACIJA** - Za uspešno trženje regionalnega turističnega proizvoda - v našem primeru Poti dediščine, smo pripravili promocijsko gradivo in ga "ponudili" na ciljna tržišča, ki smo jih določili v analizi trga. Interpretacije znamenitosti moramo posredovati različno: s promocijskim gradivom in storitvami, turističnimi informacijskimi središči, z vodiči in kažipotmi.
- **NORMATIVI** - Na področjih, kjer je turizem še relativno nova "dejavnost", je priporočljivo posredovati navodila o tem, kaj turisti pričakujejo od namestitve, hrane itd. Dodan je tudi seznam drobnih stvari, na katere moramo biti pri ponudbi še posebej pozorni.

S časom se bo projekt Po poteh dediščine širil in zajemal nove znamenitosti, nove trge, nove interpretacije itd. Z drugimi besedami, razvojni proces projekta se bo nadaljeval. Njegov uspeh pa bo v glavnem odvisen od tega, kolikšna bo stopnja znanja in odgovornosti na lokalni ravni.

2. Načrtovanje regijskega turističnega proizvoda

Naloga načrtovanja regijskega turističnega proizvoda Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine je združiti različne pobude za razvoj trajnostnega turizma in njegovo povezavo v fizično in operativno celoto. Za to je potrebno timsko delo različnih strokovnjakov in tesna povezanost med ljudmi, ki pripravljajo poti dediščine, in med tistimi, ki so odgovorni za urejanje krajine, varstvo dediščine in promoviranje turizma v regiji.

Glavni poudarek je torej na poteh - območjih in objektih dediščine in njenih tipičnih prvinah, vendar se mora projekt celovito vraščati v regijo, ker se obiskovalci ne zadovoljijo samo z "omejenim" turističnim proizvodom. Prav tako bodo na vedenje turistov in na njihovo dejavnost znotraj regije vplivale tiste značilnosti, ki niso zajete v poti dediščine. Posebno pomembno pa je dejstvo, da lahko turisti kulturni krajini načrtovanega razvojnega območja "koristijo" ali pa "škodijo".

Načrtovalec turističnega proizvoda mora torej osvetliti obseg, znotraj katerega bodo oblikovane poti dediščine, pa tudi preostale sestavine ob njej. Ta obseg vsebuje predvsem: **POKRAJINO** - njen značaj, lastnosti, privlačnost za turiste pa tudi vse elemente, ki lahko zmanjšajo privlačnost le-te (npr. degradirana območja v okolju, ki kazijo njeno podobo). Drugi element tega obsega je **STRUKTURA NASELIJ** - zlasti mest in letovišč, ki so središča prometnih poti (letalskih, železniških, cestnih itd.) ter trgovskih in preostalih storitev, ki jih bodo turisti med svojim bivanjem v regiji potrebovali. Naslednji element so **PROMETNE ZVEZE** - ceste, železniški potniški promet, javni avtobusni prevoz - znotraj regije in v povezavi s preostalimi regijami (pri tem moramo upoštevati iz katerih krajev bodo obiskovalci najverjetneje prispeli). Prav tako pomemben element so **ŽE OBSTOJEČI VZORCI TURIZMA** - tudi središča, ki jih potencialni uporabniki poti dediščine že obiskujejo.

Šele sedaj se lahko načrtovalec turističnega proizvoda, v tesni povezavi s preostalimi člani tima, osredotoči na glavne morebitne sestavine poti dediščine. To so lahko področja z **IZREDNO PRIVLAČNO KULTURNO KRAJINO**, skupaj s približno oceno, koliko so primerna za panoramske vožnje, sprehode, kolesarjenje, jahanje itd. Nadalje **POTI**, ki so že določene in trasirane, ali pa še bodo, in ki so posebno primerne za turiste in njihovo gibanje po pokrajini, npr. daljše pešpoti, panoramske ceste ali železniške poti, jahalne poti itd. Potem so pomembna sestavina **OBMOČJA IN OBJEKTI NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE**, ki bi zanimale obiskovalce. To so lahko kraji in objekti, ki so že znani kot del dediščine (npr. zgodovinski spomeniki, mestni parki ali naravni parki) pa tudi veliko drugih posebnosti, kot so romarske cerkve, samostani, ohranjena vaška arhitektura, gradovi, stari mlini, soteske, izviri rek, vrtovi, muzeji, jame ali razgledne točke.

Ko tako povežemo kontekst in morebitne sestavine poti, lahko začnemo snovati možno **OBLIKO POTI DEDIŠČINE**. Pri oblikovanju modela poti dediščine je dobro izdelati poenostavljen metodološki diagram najverjetnejših vzorcev gibanja turistov. Ti diagrami bodo sprožili vprašanja o možnostih prevoza, o možnih začetnih točkah

poti in o tem, kako naj različne znamenitosti "razvrstimo v skupine", ki bodo skupaj tvorile večjo turistično zanimivost.

Po izdelavi kartografske dokumentacije in shematičnih diagramov pridemo do naslednjega koraka, to je izdelava enega zemljevida v velikem merilu, ki naj prikaže začasno obliko poti dediščine, in sicer glavne **CESTE**, po katerih bodo gostje verjetno prispeli v pokrajino in po katerih se bodo po njej gibali, **SREDIŠČA**, v katerih bodo verjetno iskali prenočišče (ter s tem omogočali nadaljnji razvoj stacionarnega turizma) in druge usluge ter glavna in najpomembnejša **OBMOČJA IN OBJEKTE NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE**, ki bodo sestavni del objavljenih poti dediščine.

Člani interdisciplinarno sestavljenega strokovnega tima morajo nato o tej karti, ki prikazuje začasno obliko poti, temeljito razpravljati in izpostaviti različna mnenja. Predvsem se morajo prepričati ali znamenitosti, prikazane na zemljevidu, prenesejo obisk turistov, pri čemer je odločilno vrednotenje družbene, naravne in okoljevarstvene sprejemljivosti okolja, ki je sestavni del projektnih aktivnosti.

Karto lahko nato pokažemo in predstavimo lokalnim oblastem in vsem, ki kakorkoli skrbijo za območja in objekte naravne in kulturne dediščine, prometne zveze (npr. železniški in avtobusni prevoz) ali druge sestavine, vključene v predlagane poti dediščine. To je odločilen korak, kajti uspeh projekta (ki naj bi privabil nove turiste in jim učinkovito služil) je predvsem odvisen od tega, koliko se vsak od partnerjev strinja z idejo in jo uresničuje.

Razprave s temi krajevnimi interesi lahko seveda pripeljejo do spremembe prvotne oblike poti. Šele ko se vse razprave končajo, lahko začnemo pripravljati promocijsko in drugo gradivo, ki je potrebno za marketing in trženje tako nastalega regijskega turističnega proizvoda, za vodenje gostov ter za predstavitev in interpretacijo objektov in območij, vključenih v projekt.

PRIMER METODOLOŠKEGA PRISTOPA PRI OBLIKOVANJU TURISTIČNEGA PROIZVODA NA DOLENJSKEM IN V BELI KRAJINI

Na Dolenjskem in v Beli krajini nas je širok obseg privlačnih krajev in objektov ter vstopnih točk v regijo za turiste vzpodbudil, da smo si poti dediščine zamislili v obliki dveh "teoretskih modelov" oziroma "metodoloških pristopov", in sicer modela "venca" in modela "rože".

MODEL VENCA temelji na hipotezi, da bodo nekateri gostje prispeli z avtomobilom ali kolesom (ali drugo obliko prevoznega sredstva) in bodo želeli potovati po regiji od ene znamenitosti do druge in verjetno prenočevali vsakič v drugem kraju.

MODEL ROŽE pa temelji na ideji, da bodo nekateri obiskovalci hoteli bivati v enem kraju, od tam pa v obliki enodnevnih izletov obiskovali posamezne objekte ter območja naravne in kulturne dediščine. Na te izlete bodo šli lahko peš, z avto-

mobilon, javnimi prevoznimi sredstvi, s kolesom ali pa v katerikoli drugi kombinaciji naštetih oz. drugih možnosti.

Ta dva modela sta nam pomagala oblikovati poti dediščine. Po mnogih razpravah smo se odločili, da bomo kot metodološki pristop v konkretnem primeru projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine uporabili **KOMBINACIJO MODELA VENCA IN ROŽE**. Glavni razlog za to odločitev je bila ugotovitev, da so zanimivosti regije in tipi gostov tako raznovrstni, da ena sama ali preprosta pot, oblikovana na podlagi enega od modelov, ne bi bila primerna. Zato poti dediščine obsegajo številne pomembnejše razgledne ceste, po katerih lahko turisti potujejo od ene do druge znamenitosti po modelu venca, kakor tudi lokalne ceste, ki jih lahko turisti uporabljajo za enodnevne izlete mest, kakršna so npr. Trebnje, Novo mesto, Črnomelj, Metlika, Šentjernej, Kostanjevica itd.

Po dolgi razpravi smo se odločili, katere znamenitosti bomo vključili v poti dediščine. Začetno vrednotenje objektov in območij smo opravili po vzoru vodnikov Michelin, kjer *** (tri zvezde) pomeni "vredno posebnega potovanja", ** (dve zvezdi) pomeni "vredno zaviti s poti", * (ena zvezda) pomeni "vredno postanka na poti".

S pomočjo raziskovalnega dela in usklajevanja med člani tima in lokalnimi predstavniki smo tako razvrstili več kot 100 objektov in območij ter se odločili, da bomo v prvi osnutek poti vključili samo tiste s ***. Pri tem smo morali upoštevati tudi predloge lokalnih organizacij in institucij, ki so želele, da v turistični proizvod, ki ga imenujemo poti dediščine, vključimo določene druge objekte, območja (lokacije) in naselja. Prav tako smo upoštevali kakovost, dostopnost in zmogljivost različnih lokacij, kot so jih ocenili člani tima, ter značilnosti posameznih lokacij: na primer, neposredna bližina več manj kakovostnih lokacij je določenim krajem dala enako vrednost kot eni lokaciji s ***.

Vse to je vplivalo na končno podobo poti in na končni izbor vsebine poti dediščine. Uporabili smo preprostejši dvostopenjski sistem in objekte in območja razdelili na "glavne" lokacije (ali njihove skupine), ki si zaslužijo, da jih vključimo v poti in jih promoviramo, ter na ostale lokacije, ki naj jih ne bi vključili, čeprav nekatere od njih priporočajo turistom v lokalnih turistično-informacijskih centrih, in ki bi se čez čas lahko toliko razvile, da bi jih vključili v ponudbo poti dediščine.

Na tej podlagi je načrtovalec regijskega turističnega proizvoda nato izdelal popravljeno različico zemljevida in na njem določil poti dediščine. Zemljevid je vseboval naslednje glavne elemente, in sicer glavne objekte in območja, ki si zaslužijo, da jih vključimo v mednarodno promovirane poti dediščine, glavna servisna središča, kjer lahko gostje najdejo nastanitev, trgovine itd., razgledne ceste, ki povezujejo vse glavne znamenitosti in središča, železniške poti in glavne avtobusne linije, ki naj morebitnim turistom pokažejo, kako se lahko gibljejo po regiji z javnimi prevoznimi sredstvi, glavne pešpoti skozi regijo in znotraj nje ter regionalne parke in naravna območja, ki še dodatno privabijo turiste.

V zemljevid smo vključili tudi nekaj turističnih zanimivosti, ki so že znane v regiji, kot sta dve že dolgo znani in visoko kakovostni zdravilišči Dolenjske in Šmarješke Toplice, postavljeni v privlačno okolje ter štiri območja Vinsko-turističnih cest, ki jih je pred nekaj časa zasnoval projekt Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije - sektor Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi - CRPOV, kot vzpodbudo obiskovalcem, da si pridejo ogledat vinograde in poskusit nekatere vrste odličnih vin iz tega okoliša. Tako dokončana in dopolnjena oblika poti je nato služila kot izhodišče za izdelavo promocijskega gradiva, ki bo promoviralo regijski turistični proizvod.

Izkušnja iz Dolenjske in Bele krajine kaže, da sta pri izbiri območij in objektov naravne in kulturne dediščine, ki jih bomo vključili v poti dediščine, potrebna velika pazljivost in natančno timsko delo. Površna raziskava ali pa lokalni interesi lahko privedejo do tega, da so v poti vključene lokacije, ki niso dovolj kakovostne, dostopne ali zmožljive. Po drugi strani pa se lahko zgodi, da nekatere zelo zanimive lokacije v poti niso vključene zaradi naglice ali neupoštevanja lokalnih interesov.

3. Predstavitev projekta

AKTIVNOSTI "PO POTEH DEDIŠČINE"... KOT DEL TRAJNOSTNEGA IN REGIONALNEGA RAZVOJA

- Naraščajoče povpraševanje po "proizvodih kulturnega turizma".
- Ta vrst turizma ustvarja finančna sredstva za ohranjanje lokalne dediščine (območij in objektov naravne in kulturne dediščine).
- Trženje tovrstne ponudbe prispeva k ohranjanju in nadaljnjemu razvoju obrti in rokodelstva ter drugih kulturnih tradicij določenega območja.
- Spodbuja razvoj dopolnilnih dejavnosti (dodana vrednost kmetijskim proizvodom) in gospodarske preobrazbe podeželskih območij ter s tem ustvarja nova delovna mesta.

KONCEPT PROJEKTA PO POTEH DEDIŠČINE

- Upravljanje in razvojna strategija je "v rokah" lokalnih skupnosti (združenja oz. partnerstva).
- Zasnova ponudbe zajema predvsem ponudbo in objekte manjšega obsega (kmetije, gostilne, lokalni TIC, izdelovalci domače obrti, podjetniki) - zadovoljevanje osnovnih funkcij družbe.
- Vsebina in oblika je bila zasnovana s pomočjo endogenega potenciala strokovnih in drugih institucij ter posameznikov; še posebej je pomembno sodelovanje lokalnega prebivalstva od samega začetka nastajanja projektnih aktivnosti (presoje sprejemljivosti okolja).
- Marketinške in promocijske aktivnosti so skupaj z vzdrževanjem kvalitete ponudbe in vsebine regijskega turističnega proizvoda vodene profesionalno.

REGIJSKI TURISTIČNI PROIZVOD
MODEL ROŽE
MODEL VENCA
ORGANIZIRANOST ZDRUŽENJA/KOORDINACIJSKEGA ODBORA
PO POTEH DEDIŠČINE

Načrt notranje organiziranosti projekta PO POTEH DEDIŠČINE:

KOORDINATOR

- vodi delo in poslovanje (notranje koordiniranje),
- predstavlja združenje,
- sprejema strateške odločitve,
- sodeluje s programskim odborom, z zunanjimi sodelavci, s člani združenja,
- usklajuje lokalne in regionalne interese,
- sodeluje s STO in z ministrstvi.

TURISTIČNI PROGRAMI

Informirati posamezne domače in tuje goste (pari, družine in drugi), ki so na krožnih potovanjih po Sloveniji in Evropi oz. so se odpravili na enodneven izlet iz svoje počitniške destinacije ali pa potujejo proti izbrani počitniški destinaciji oz. proti domu (prehodni gostje), ter domačim organizatorjem potovanj posredovati konkretne informacije, kot temelj za pripravo potovanj oz. izletov za njihove stranke oz. člane, in šolam kot temelj za pripravo študijskih izletov (kot sestavni del učnega programa ali dodatno).

**Poimenovanja turističnih programov projektnega območja:
Dolenjska in Bela krajina**

PROMOCIJSKO-PRODAJNI KATALOG

- **uporabniki:** organizatorji potovanj, strokovna javnost,
- **vsebinska izhodišča:**
 - natančna predstavitev lokacij,
 - izbranih ponudnikov turističnih in gostinskih storitev (partnerjev),
- **vsebina:**
 - osnovne informacije o območju in občinah s poudarkom na dediščini,
 - natančna predstavitev 28 lokacij in 26 ponudnikov (osebe za stike, urniki, minimalno število ur, potrebnih za ogled znamenitosti, možnosti lokalnega vodenja, posebnost ponudbe ...),
- **oblika:** v skladu s celostno podobo projekta Po poteh dediščine,
- **količina:** 15.000 izvodov (5.000 v slovenščini, 5.000 v angleščini, 5.000 v nemščini),
- **distribucija:** svetovni turistični sejmi, pošta, osebno.

TRIJE KLJUČNI PRINCIPI RAZVOJA

- HARMONIJA MED LOKALNIM PREBIVALSTVOM IN OKOLJEM
- USKLAJENO DELOVANJE (od spodaj navzgor in obratno)
- AKTIVNO SODELOVANJE LOKALNEGA PREBIVALSTVA V RAZVOJNIH PROCESIH

4. Viri in literatura

- DOWER, M., PAPAGEORGIU, F., TZIALLAS, G.: *Tourism Planning, Heritage Trails Project in Bulgaria & Slovenia - Dolenjska & Bela krajina*, 1996 - 1997;
- SELL, J., WADE, J.: *Assesing Cultural Assets, Heritage Trails Project in Slovenia*, 1996- 1997;
- GOODWIN, DR. H.: *Assessing Social, Physical & Environmental Carrying Capacity, Heritage Trails Project in Slovenia*, 1996-1997;
- NIZETTE, P.: *Marketing the Heritage Trail & Creating a Tourism Association, Heritage Trails Project in Slovenia*, 1996-1997;
- BINKS, G.: *Providing Information and Interpretation for Visitors, Heritage Trails Project in Slovenia*, 1996-1997;
- GRESSHOFF, M.,M.: *Standards and Accomodation, Heritage Trails Project in Slovenia*, 1996-1997.

UMANOTERA
Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, ustanova
www.umanotera.org

ISBN 961-6450-12-3

umanotera

Umanotera • Slovenska fundacija za trajnostni razvoj
Slovenian Foundation for Sustainable Development